

ИОСИП СІРИИ

ОПОВІДАННЯ

ЙОСИП СІРИЙ

ОПОВІДАННЯ

Переклад укр. муралів
в Делавей, Керівник
Намолі Сотинські Наталі
Олександрівські. ~~Александрівські~~
6 грудня 1969 р.

diasporiana.org.ua

Ч. 7.

Вінніпег, Ман., Канада

1963

Накладом автора і його друга Д-ра Ф. Трусевича.

PROCEEDINGS OF THE LIBRARY OF
VOLHYNIAN CHRONICLE

J. SIRYJ

Short Stories

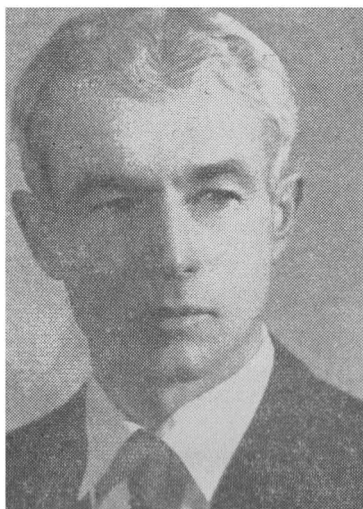

Nr. 7.

Winnipeg, Man., Canada

1963

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Manitoba, Canada.

И. СІРИЙ

Був. вояк визвольних змагань України.

ВІД АВТОРА

Випускаючи в світ, цю книжечку, моїм завданням було оповісти нашій молоді, відірваній від Рідного Краю, про те, що було в минулому, як жили півстоліття тому наші люди, намалювати хоч краєм пера красу Нашої Землі, про чуда нашої природи. Хотілося б, щоб молодь, яка не бачила батьківської землі, читаючи, полюбила її.

Очевидно, це лише моя думка і не знаю, чи хоч частинно, вдасться її здійснити.

Появу книжечки завдячую своєму другові п. Д-рові Федору Трусевичу, який морально й матеріально мене підтримав.

Щире Йому спасибі!

З М І С Т

	Стор.
ВСТУП	3
ПЕРЕДМОВА	5
ПОМСТА ПАННИ РОКСОЛЯНИ	7
НА ПОКРОВУ	19
СТЕП	24
ОКСАНКА	37

ПЕРЕДМОВА

Минуло 45 років, як Український Нарід відновив було свою Державу, це — майже півстоліття. За той час, особливо, на еміграції, багато призабулось про те світле минуле.

Старі борці за нашу правду помалу відходять у вічність . . . А чи є кому їх заступити? Чи в нас є молоді кадри на зміну старим? Чи взагалі українська справа пуртує, цікавить нашу нову Генерацію?

Це проблема, над якою належить поважно задуматись.

Українська музика, пісня, щораз більше німіють серед емігрантського, клопітливого життя; театр зовсім завмер, а про книжку то немає вже що й говорити . . . Хто її читає? Якась кутка людей „українського походження” . . . А молодь? А між тим . . . Багато цікавих книжок видано коштом авторів . . . Це є багатство нашого народу, а скарби народні ніколи на вартості не траплять. Є ще люди, є ще молодь, які цікавляться нашими справами, є ще люди, які твердо вірять в майбутнє Великої України, які люблять свій Рідний Край, не шкодують своїй праці . . . Вони скромно, без галасу, роблять свою муравлину роботу, в на-

дії, що якась частина їхньої праці достукається і до серця нашої молоді . . . Шанувати й любити свій Край, учімося на минулому . . . І от автор зі своєї праці, яка складається з дрібних новель, оповідань, драматичних творів і поважніших романів, дає до друку, покищо, кілька перших новельок і в залежності від того, як книжка прийметься читачами, буде вирішена доля решти авторських праць, ціллю яких є збагатити нашу культуру, вщепити любов до своєї рідної Батьківщини.

Д-р Федір Трусевич. —

ПОМСТА ПАННИ РОКСОЛЯНИ

Н о в е л я .

Тиха, повногода Ясельда ледь-ледь несла свої води до матері пинських багон, Прип'яті ріки. Куди не глянь, всюди розлягається море зеленого очерету, татараків та латаття з жовтими та білими, водяними красунями-лілеями, оточеними зеленою ряскою. Чисті води Ясельди, переткані мереживом підводних рослин, криють у своїй глибині таємниці минулих віків.

Ген на обрії простяглась темна смуга поліських борів.

Вечоріло. Втолене сонце ховалося за темні бори, кидаючи золотобагряне проміння на шувари, в які з тяжким плескотом опадали на ніч, дикі качки. Комарі виводили ледь чутну тонку мельодію поліської ночі.

В природі затихло. Над поліськими багнищами залягала ніч.

На березі горіло невеличке багаття, розганяючи димом зграї комарів. Над вогнем сидів старий поліщук-візник, він посмоктував люльку і коротким дрючечком порпався в перегорілих ковінках, підкидаючи на вогонь траву для диму.

— Скажіть, Степане, що то за горбок, он там, підноситься серед багна, на другім березі? — звернувся до поліщука молодий інженер-землемір Яненко, що прибув сюди на парцеляцію двірських земель.

— За давніх часів, розказують людейки, тут була фортеця польських панів, там вони оборонялися проти шведа.

— Цікаво було б оглянути, — з неприхованим заінтересуванням сказав Яненко.

— Там мало що до оглядин залишилося, мій панойку, навіть доброї цеглини не годен знайти. . . Гето одна руїна. . . Дак сьогодні вже й так нічого не побачите, ніч запада. Ат колись вдень, так можна переплисти на той бік.

— Гаразд, Степане, як будемо обходити границі маєтку, то тоді й заглянемо до тієї фортеці.

— Добре панойку. . . бо вночі й так туди ніхто не піде. . .

— А що ж там таке, що вночі ніхто не піде? — посміхнувся Яненко.

— Лякає!

— Хто лякає?

— Дайте, панойку, спокій, проти ночі не буду оповідати. . . Колись іншим разом, — Степан нервово запахкав люлькою.

— Гаразд, розкажете пізніше, — погодився Яненко, — та тепер гасить вогонь та й гайда до дому.

Яненко, який прибув на парцеляцію маєтку, затримався у дворі пані Доброчинської, власниці маєтку. Вона була вдовою, доньки повиходили заміж і з нею жила тільки кузинка-сирота, панна Ріта, яка недавно скінчила агрономію і практикувала в тітчиному маєтку.

Яненкові були відведені спальня й побіч невеличкий сальоник на креслярню. Запрошений на вечерю, він запізнався з Рітою, пристійною й поважною панною-агрономом, яка дуже цікавилась помі-

рами та майбутнім господарюванням на нових парцелях, приділених малоземельним селянам.

Під час розмови торкнулись справи управління земель над Ясельдою.

— Чув я сьогодні, — сказав Яненко, — що на тім боці Ясельди, якраз проти каналу, що впадає в ріку, на горбі, серед болот, була якась польська фортеця?

Пані Доброчинська, при згадці про фортецю, якось нахмурилась й споважніла. Панна Ріта, глянувши на тітку, зніяковіла і по павзі відповіла, що то, властиво, не польська фортеця, а шведський бастіон, збудований шведами проти поляків, під час шведсько-польської війни.

— Він цілком зруйнований, залишились тільки сліди фундаменту та завалена камінням, колишня криниця, — пояснювала Ріта, — в гарну соняшну погоду можна зазримітати, в глибині Ясельди, шведську гармату, кінець якої вистає з болота.

— Трагічна фортеця, в ній, та навкруги неї, самі трупи, — глухо промовила пані Доброчинська і встала від столу.

Усі піднялись й розійшлись до своїх кімнат, бажаючи взаємно доброї ночі.

Увійшовши до приділеної йому кімнати, Яненко вихилився через відчинене в сад вікно; на нього пахнуло міцним запахом цвітухих вишень.

З неба світив, невідлучний товариш закоханих, блідий місяць.

Яненко, опершись руками об підвіконня, з насолодою втягав у себе пахуче повітря.

— Спить Полісся, — думав Яненко, — сняться йому битви, свари, пожежі, що колись відбувалися

на його просторах, сплять бори темні й зрадливі багна, здається, що й вода в Ясельді спить.

Десь відіззався, закоханий, соловейко.

— Не щечечи, соловейку — розбудиш замріяну, поліську ніч. . .

Не хотілось Яненкові спати, але рано чекала робота. Він роздягнувся, ліг, накrywся легким покривалом й, підклавши руки під голову, почав дрімати, заколисаний співом соловейка.

Несподівано у відчинених дверях, з сусіднього салюну, з'явилась біла жіноча постать; вона стояла, розглядаючись, якби когось шукала. Врешті підійшла до Яненка. Довго дивилась. Її чорні, глибокі очі грізно поблискували. Яненко відчув, що вона сіла на край його ліжка. Довгі, чорні коси розсипались по її плечах, обрамляючи бліде, чудової краси лице. Нагнулась ближче. Несподівано злісна гримаса перекосила її обличчя, вона стала подібна до відьми. . .

— Гоголівська відьма, правдива відьма з „Вія”, — думав у сні Яненко. — От така, точнісінько, як та сотниківна, що встала з труни, щоб задушити бурсака. . . Лице молоді панночки, з блілого зробилось сине, ніс загострився і вона, з піною на устах, зі скреготом зубів, вхопила Яненка за горло й почала душити. Він задихався. . . Останнім зусиллям вхопив її за руки, почав відривати від себе і . . . в тім пробуdivся.

Біла постать поволі відпливала від нього і затрималась на порозі кімнати. Місяць, цікаво, зазірав у вікно і освітлював те щось біле, невиразне, що почало розпливатись в тінях кімнати.

Яненко лежав тихо й не міг поворухнутись. Холодний піг виступив йому на чолі. Дивлячись на двері, куди відійшла постать, Яненко переконався,

що то вже не постать, лише біла половина відчинених дверей.

Поволі почав заспокоюватись. Встав, засвітив свічку, налив з кубка води, випив, закурив цигарку й пройшов в сальоник, щоб глянути, що там діється. Нічого підозрілого не зауважив. Жодної, білої, постаті там не було.

— От таке присниться, — подумав, повертаючись до ліжка.

Лежачи, пригадував собі риси лиця, нічної відвідувачки, красуні-панночки. Уявляв її, як живу, навіть над устами зауважив у неї легкий пушок, що так прикрашувало її обличчя.

— Очі глибокі, чорні, могли б бути ще кращі, — якби не дивились так грізно.

Так обмірковуючи свій дивний сон-привид, знову заснув.

Рано треба було вирушати, з робітниками, в поле. В полудне перерва. Вернувшись до своєї кімнати, Яненко помився, почистився й чекав, аж покличуть на обід. Знічев'я почав розглядати образи й портрети на стінах. Раптом увагу його прикував середнього виміру портрет. В позолочених рямцях він побачив чорнооку дівчину, в білій блюзці, з розпущеними косами, в якій впізнав панночку, що з'явилась йому у сні.

— Це вона! — прошепотів, сам до себе, Яненко. — Ті самі очі, над устами чорний, ледве помітний, пушечок. Дивно! Хто ж би це був? І чому вона мені приснилась? Чого від мене хотіла?

Застукано в двері. Ввійшла панна Ріта.

— Пане Яненко, обід готовий, просимо.

— Іду! Дякую! Але вибачте Ріто, чи не могли б ви мені сказати, хто це є? — показав на портрет Яненко.

Панна Ріта приложила до уст палець і таємничо прошепотіла:

— Наймолодша донька пані Добровичинської, а моя двоюрідна сестра.

— Дуже гарна панночка! Де ж вона тепер перебуває? Мабуть студіює?

— Її немає... Вона не живе... — в голосі Ріти почувся глибокий смуток.

Яненко мовчав.

— Ви про неї не згадуйте, в привності тітки... І про бастион над Ясельдою також... Потім вам оповім про все, може навіть сьогодні увечері, як вернетесь з роботи. Сестра називалась Роксоляна, тітка її дуже любила...

Ціле пополудне Яненко думав лише про панну Роксоляну. Робота якось не клеїлась, питання за питанням з'являлись у нього в думках, на які не находив відповіді.

— Чому? Для чого? З якої причини з'явилась мені у сні? І що має спільного старий, шведський бастион з іменем Роксоляни?

З нетерпінням чекав вечора, щоб довідатись від Ріти про таємницю Роксоляни.

Після вечері, коли всі розходились по своїх кімнатах, Ріта шепнула Яненкові: — За пів години в парку біля альтани!

Точно за пів години Яненко чекав на Ріту, але вона не приходила.

Минуло ще добрих чверть години, коли із-за альтани вилонилась темна постать.

— Вибачте, мусіла чекати, аж тітка піде спати, — притишено говорила Ріта, — ходіть сюди в альтану, сідайте тут на лавці.

Ріта відкинула з себе темну хустку. Сіли.

— Так ніби на рандку вийшли, — пожартувала Ріта.

— Хто знає, може ще прийдеться й на рандку вийти, — відповів жартом Яненко.

— Розкажу вам історію Роксоляни, очевидно, коли поцікавитесь.

— Навіть дуже. . . Прошу, розкажіть.

— Батько Роксоляни пан Добročинський, — почала Ріта, — був чоловіком твердого характеру і ніяк не міг позбавитись феодальних переконань, щоправда, селянам шкоди жодної не чинив, але уважав, що в справі порядкування добрами його маєтку, ніхто не має права вмішуватися; такої самої думки була й його найукоханьша донька, тоді шіснадцятилітня Роксоляна. Коли настало право примусового парцельовання маєтків, що перевищували земельну норму, пан Добročинський мало не дістав атаку серця.

— Скорше умру, а не віддам крихти моєї землі, моєї дідівщини, — говорив він.

І дійсно, коли дістав офіційне повідомлення, що його маєток підлягає парцеляції, не витримав нервового потрясення й помер.

Роксоляна прирекла, над труною батька, боротись за права й цілість своїх земель, своїх темних борів.

Справа парцеляції якомсь затяглась, а в міжчасі Роксоляна закохалась в молодому сусідові, дідичеві, панові Остапові, який недавно закінчив, так як й Ріта, вищу агрономію, та який був великим прихильником бідного люду і стояв за парцеляцію і підсилення малоземельних.

Остап теж покохав Роксоляну, бо трудно було не покохати такої красуні. Згодом відбулися зару-

чини. Все промовляло за тим, що подружжя буде щасливе, але, на нещастя, між нареченими почались суперечки на тлі парцеляційного питання. Молоді часто перебували на шведському бастіоні, звідки розстелявся прекрасний пейзаж на розлеглі багна й темні ліси.

Непорозуміння між нареченими ставали, щораз гостріші, так що Роксоляна хотіла вже зірвати з Остапом, але тітка й я, то все полагоджували.

Одного разу наречені влаштували на бастіоні маївку. Вибрались туди верхи на конях. Погода була чудова — сезон на качурів. Коли качки були на гніздах, качурів дозволено було стріляти. Остап улюбляв кількох з берега; потім ловили рибу, після чого взялись варити юшку, спорудивши з кількох кафель невеличку піч. Все було б добре, коли б знов не почалась, цим разом гостра сварка, на дразливу тему, із-за парцеляції маєтку.

В запалі гніву, темпераментна, Роксоляна, вихопила з кишені револьвер і стрілом в груди, положила трупом Остапа.

Опам'ятавшись після свого страшного вчинку, вона скочила на коня й погнала в багна.

У маєтку затрівожились довгою відсутністю молодят, почали шукати й натрапили, на шведському бастіоні, на труп Остапа. Роксоляни ніде не було. На другий день повернувся до маєтку, перемучений, ввесь в болоті, кінь Роксоляни. В бічній кишені сидла найшли клаптик паперу, де було написано рукою Роксоляни: „Мене вже немає. . . Не шукайте. . .” Оце й все, що залишилось від гордої Роксоляни.

Заболочений кінь свідчив, що Роксоляна бродила в глибоких болотах, може хотіла втопитись в драговині, та кінь не скорився її волі.

Зі слів листа: „Не шукайте...” ясно виходило, що вона стреміла найти смерть в драговині. То була цікава натура, вона любила годинами пересиджувати в старому бастіоні, мабуть почувала себе на руїнах замчиська, повновладною феодалкою.

Перешукали найближчі болота, затягали сіті в Ясельді, але тіла Роксоляни не знайшли.

Навкруги шведського бастіону були найглибші болота; селяни косили на них траву поколіна в воді; сушили на спеціальних дрючках застромлених у болото, а сухе сіно складали в стіжки на підвищеннях збудованих на палях. Сіно забирали в зимі, коли болота замерзали.

Після Різдва почали вивозити сіно. В одному зі стіжків знайшли мертву Роксоляну. Мабуть поліські трави відзначаються властивістю консервування, бо її тіло майже цілком зберіглося, не дивлячись на те, що пролежало майже півроку. Її знайшли глибоко запорпану в сіні, з простріленою головою і затиснутим, у руці, револьвером.

Роксоляна похована тут у парку, за головним квітником, між двома старими дубами, можете завтра побачити.

Оце й вся історія про нашу Роксоляну, — Ріта замовкла й дивилась кудись, перед себе, відвернувши голову. Може вона дивилась в напрямку старих дубів, під якими спочивала невгомна Роксоляна, може ще раз переживала трагедію, свідком якої прийшлося їй бути.

— Дякую вам, панно Ріто, — встаючи промовив Яненко.

Ріта повернула голову в його бік й при світлі місяця, яке дискретно продиралось своїм промін-

ням крізь листки дикого винограду альтани, в очах Ріти було помітно сльози.

— Мені дуже прикро, що з моєї причини ви плачете, — ніяково зауважив Яненко.

— Нічого, нічого, — старалась усміхнутись Ріта, — мені легше, що я виговорила. . . Я теж її дуже любила. . . Хай спочиває з Богом. . . Добраніч! — Вона простягла Яненкові руку.

— Добраніч, панно Ріто! — Яненко стиснув руку, підніс до уст і зложив на ній довгий поцілунок. Він не сказав Ріті про свій сон-привид; не хотілось порушувати теплого, приятного настрою, який заіснував тут, в альтані, між ними.

Коли Ріта відійшла, Яненко залишився ще в парку. Несвідомо пішов у напрямку квітника, туди де в сьайві місяця стояв між двома дубами, білий хрест.

Наблизився. Довго стояв й вдивлявся у хрест.

— З'явись мені чудовий привиде, з'явись ще раз! — шепотіли його уста, але панна Роксоляна, ніколи більше, йому не з'являлась.

Минуло три тижні. Помірове бюро прислало Яненкові, на практику, студента-землеміра, якого було вміщено в робітні-сальонику на вигідній отомані. Після вечері, Яненко поінформував новоприбулого студента Романця, якого характеру має бути робота на другий день та, дещо погуторивши, пішли спати.

Вночі Яненко прокинувся від якогось крику-охання, коли, отямившись, зрозумів, що то голос Романця. Запалив свічку і ввійшов до сальонику.

— Що з вами, пане Романець? — спитав Яненко.

— Нічого. . . — придушеним голосом відповів той. — Може маєте цигарку? Закурив би. . .

Яненко подав цигарку. Затягнувшись пару разів, Романець промовив: — Якийсь дивний сон приснився, вибачте, що вас розбудив.

— Гаразд, спить спокійно, завтра розкажете.

Уранці падав дощ. Небо затягнулось хмарами і не було надії на шкоре випогодження. Землеміри залишились вдома і нишпорили в своїх нотатках, вириковуючи новий плян.

Через відчинене вікно було чути, як шумів дощ, опадаючи краплинами на листя дерев.

— Що ж то вам, пане Романець, снилося цієї ночі? — усміхаючись, озвався Яненко.

— Ет, якась нісенітниця, — байдуже відповів той.

— А все ж таки розкажіть.

— Снилась гарна жінка, — хитро посміхнувся Романець.

— То чого ж ви кричали, як побачили гарну жінку?

— Закричали б і ви, коли б вона вхопила вас за горло та почала душити.

— Щось неймовірне! — силувано усміхнувся Яненко.

— Дійсно, що неймовірне. Уявіть собі, підійшла до моєї отомани якась красуня, довго в мене вдивлялась своїми глибокими, здавалось без дна, очима; нахилила наді мною своє прекрасне бліде лице і, раптом те лице стало грізно-невмолимим; вона вхопила мене за шию — почала душити. . . Добре, що ви мене розбудили. . . То був дуже прикрий сон.

— Так, так. . . Дивний сон, — в задумі промовив Яненко, — і, звернувшись до Романця, сказав: — Ходіть но сюди, я вам щось покажу.

Вони підійшли до стіни, де побіч якоїсь картини, висів портрет Роксоляни.

— Чи, часом, не ця жінка вам приснилась? — показав Яненко на портрет.

Романець глянув і поблід.

— Ця сама! — мало не крикнув. — Чому ви думаєте, що саме вона мені снилась? — здивувався.

— Нє думаю, лише здогадуюсь.

— Але чому?

— Бо мені вона теж снилась і так само, як і вам.

Яненко дещо оповів про Роксолянцю. Сиділи й курили. Падав дощ.

Прислухались до монотонного шуму краплин, які тяжко опадали на листя.

— Цікава історія, — в задумі промовив Романець.

— Скоріше дивна, — вставив Яненко.

В дверях почувся стук. То прийшла панна Ріта просити на обід.

— Як спалося, панно Ріто? — спитав після привітання Яненко.

— Чудово! Я завжди добре сплю під дощ. А як вам, панове, поводитьсья?

— Ми дуже щасливі: в день любуємось вами, а вночі відвідують нас прекрасні з'яви.

— З'яви? — не звертаючи уваги на комплемент Яненка, перепитала Ріта.

Яненко розповів про дивні сни.

Ріта споважніла й довго сиділа мовчки; потім підійшла до портрету Роксоляни і знов, довго вдивлялась в клясичні риси красуні.

— Вона мститьсья на вас за те, що приїхали руйнувати її землі. . . Вона того не хоче. . . — Ріта тяжко опустилась у фотель.

Настала тиша, лише дощ шумів між листями дерев.

НА ПОКРОВУ

Спомин з часів визвольних змагань.

„Спомини, це події, що колись відбувалися, це люди, що колись жили. Навіть слова, навіть пісні, що колись гомонили-причужуються знов, наче б тепер ми їх чули.”

Легко сніжило. Чистий, непорочний сніг вкривав землі. В стрілецьких ровах була тиша. Ціла природа, якби заснула в тихому, солодкому сні. Але дійсність була відмінно інша. Була війна. Завзята війна. Український народ боровся за свою волю, скидав відвічні пута.

Ворожі рови були віддалені, на яких триста п'ятдесят метрів, від наших шанців, що бігли по узлісся старого лісу.

Від самого ранку на фронті було спокійно, лише час-від-часу пролітали, над нами, зі зловісним свистом гарматні стрільна, що вибухали, десь, за лісом. Ворог видно мав на меті непокоїти наше заплілля.

Заплакане сонце обтиралося білими хмаринами, що переповзали по-через його обличчя. Подмухував холодний вітрець, припорошуючи, де-не-де, мокру землю ніжними пушинками снігу. Якась цікава синичка перелітала з вітки на вітку, заглядаючи у наші рови. Над нами тягнувся, запізнений, ключ журавлів, зі своїм сумно-жалібним: „Кру, кру!” Пригадалась пісня:

„Чуеш, брате мій, товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком, журавлі в вирій”.

Сотник Петро Костик зі своїм товаришем, сотником Андрієм Стовбчатим, сиділи на запліччі стрілецького рову, обгорнуті, широкою, буркою. З цього місця їм було дуже добре видно їхні сотні й вороже передпілля. Вони, тількищо, вернулись з контролю сотень. Стрільці відпочивали в ровах, після вчорайшого наступу, лише стежові уважно обсервували ворога.

— Он, глянь, Андрію! — показав рукою Петро на журавлів, — запізнались бідаки.

Стовбчатий довго вдивлявся в перелет мудрих птахів, а потім, прийнявши відповідну позу, продеклямував, десь, вчитаний вірш:

„Пливуть, пливуть далекі журавлі
І сизий дим і гуси волохаті,
І пар з великої, безмежної землі...”

В широкій бурці вони почували себе зовсім добре.

Закурили. Над лівим крилом куріня прошуміло тяжке, гарматне стрільно, з характерним храпом і присвистом, охнуло, десь, за лісом і знов настала тиша.

— Слухай, Андрію, чи ти знаєш, яке в нас, сьогодні свято? — звернувся до товариша Костик.

— Де там мені знати про різні свята; я вже не пам'ятаю, коли й в церкві був... От уже пів року, без перерви, в боях... Хай, Бог простить! Часом не знаєш, який день над тобою... — Андрій махнув рукою.

— Отож знай, сьогодні велике свято; та ще й яке...

— Яке ж то?

— Покрова.

— Дивись... Покрова, кажеш?

— Та вже ж, Покрова.

— Велике українське свято, — сказав у задумі Андрій.

— Запорозьке свято. Славне козацтво дуже вшановувало, — додав Костик.

— Дійсно, правда... Увага, хлопці! — крикнув Андрій. — Та ж сьогодні Покрова Пресвятої Богородиці!

— У нас на Покрову був храмовий празник, — згадав Костик. Багато споминів залишилося з тих часів.

Несподівано в стрілецьких ровах почувся спів:

„Ой зійшла зоря, вечерова
Над Почаєвом стала...”

Спів, що раз, міцнів і набирав сили, потуги, розмаху.

З ворожих ровів відізвалися тяжкі кулемети, мабуть ворог думав, що це сигнал до наступу, але коли спів утих, заспокоївся і ворог.

Над головами пролетіло, з гадючим шипінням, кілька гарматних стрілен і теж стихло.

— В нашій місцевості, — почав Костик — дуже пишно справляли це свято.

Отець Василь запрошував гостей з цілого повіту... Храмове свято тяглося три дні... Гості їли, пили, веселились, а ночували в просторих світлицях отця Василя, на пишних постелях пахучого сіна. Весело було.

Отець Василь був дуже гостинним господарем, столи угинались під всякими стравами, напитками та присмаками. Відїзджаючих гостей відпровожував аж до повозів, з чарками на таці, та все припрошував: „Пийте, щоб наші не журились! Ще по од-

ній! На колеса, щоб осі не репіли!” Помагав своїм парафіянам радами, а часом то й грошима, боронив їх, де лише було треба. Такий то був отець Василь. Донька його Надія, була красуня на всю околицю. Гарно вона деклямувала Шевченківську Княжну:

„Зоре моя вечірняя!
Зійди над горою, —
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою...”

Костик, мимо волі, перенісся в далеке минуле та й замовк.

— Було колись, — мелянхолійно, сказав Андрій і протягнув цигарницю.

Закурили. Несподівано Костик почав, безпричинно, нервуватись... Якийсь неспокій обгорнув його. Він поворухився й хотів встати.

— Куди ти? — здивовано спитав Андрій.

— Знаєш, може б пройшлися по сотнях?...

— Чого?

— Подивитись, що хлопці роблять...

— Та ж пів години тому ми були в сотнях. Все спокійно, чого ж ходить?

— Ти, як собі хочеш, Андрію, а я все ж таки піду, сказав рішучо Костик.

— Шкода вилазити з під теплої бурки... Посидьмо ще з чверть години... Вночі, мабуть, буде наступ то вже находимось...

— Ні, я піду таки зараз... Щось мене непокоїть... Я йду. Костик відкинув бурку.

— От впертий, незадоволено, бурмотів Андрій.
— Ходім уже!

Вони піднялись, залишили бурку там, де сиділи, і розійшлись кожен у своєму напрямі.

Не встигли відійти, яких півтораєста кроків, як вгорі почувся зловісний свист і хропотіння гарматнього стрільна. Вони припали до рову.

Стрільно з лоскотом ударило в бурку. Страшний блиск і несамовитий гук оглушив обох. Подмух спертого повітря пішов ровами. Костик закашлявся і поволі піднявся. Андрій сидів у рові, з мертвоблідим лицем і вибалушеними очима.

— Що з тобою? — підбіг Костик до нього.

— Нічого, все гаразд. Глянь! — він показав на глибокий лій вирваний в землі стрільном з клаптями чорної бурки. — Це була б наша могила, коли б не ти. . . — сказав Андрій.

— Я тут нічого не вчинив. . . Це якесь внутрішнє передчуття змусило мене встати й відійти. . . Костик задумався.

Андрій встав, довго дивився на нього, потім перехрестився широким хрестом і врочисто промовив: — Покрова. . . Сьогодні ж Покрови. . . Це Вона Пречиста, нас врятувала, врятувала нас, — і він знов перехрестився.

Вечоріло. Сонце почало опадати за обрій. Сотники розійшлися до своїх сотень. На правому крилі почали охкати гармати.

День Великого Свята Покрови добігав кінця.

СТЕП

Безмежно-чарівною пустелею, повною таємничих звуків, велично розіслався степ. Блідо-німічними вустами вдихав у себе перші пахощі весни.

Земля ще пахла вогкістю і цвіллю минулорічної трави, але вже крізь мертву жовтизну продирались живі, свіжо-зелені парости, молоді трави.

Степ лежав ще голий. Крилаті господарі степу, щось пильно нишпорили, в прогнилій траві деякі вже мостили гнізда, які ледь-ледь почала прикривати свіжа зелень.

Зі степу долітав невиразний гомін наче глибокої туги, чи безмежної журби-смутку.

Вночі від невеличкого озера, що межувало з зимовником запорожця Гулака, чути було кумкання жаб, крикання качок, плескання риб, гудіння водяного бугая...

Поодаль, між травою, нишпорили степові вовки, шукаючи поживи.

Степ безкрай, як море широкий, багатий у всяку звірину та птаство, пишній травоквітами, пробудився до життя. Пробудився й зимівник.

Гулак був на Запоріжжі вже чотири місяці; в зимівнику господарив старий козак Бульбенко, брат Гулакової жінки. Марина гарна, ставна, чорноока молодиця, з рішучими рисами лица, давала лад жіночій службі, а в потребі то й Бульбенкові, який, хоч-не-хоч, прислухався до заряджень сестри.

Бульбенко був самотній, родину його вирізали татари, а зимівник спалили, його ж порубаного най-

шов у степу Гулак та й взяв до себе. Довго хворів Бульбенко, а як видужав, став помагати Гулакові в господарстві та школити молодих хлопців військового ремесла. Коли ж Гулак зникав на Січі, Бульбенко опікувався господарством. Не раз поривався й собі тікати на Січ, але Марина впрошувала не кидати зимівника:

— Залишись, Іване, ти ще не зовсім вичунав, а як покинеш мене одну з дитиною, що я буду, сама в степу, чинити?

І Іван лишався. Полюбив дуже одинака Маринино, малого Андрійка, та й хлопчик прив'язався до дядька Івана.

Маючи сім років, Андрійко вже їздив на степовому коні, умів палити з пістолі, орієнтувався в степовому житті. Слухав Бульбенкових оповідань про Січ, про славних лицарів Запоріжжя. Любив, коли дядько бренькав на бандурі та підспівував думу:

„Із Низу Дніпра тихий вітер віє повіває,
Військо козацькеє в похід виступає...“

Іноді, коли дядько Іван не мав вільного часу, Андрійко викрадався в степ, шукати пташиних гнізд та ловити зайченят.

Часи були неспокійні, наскоки татарських чамбулів були подіями майже щоденними, тому Марина гостро картала Андрійка за блукання в степу.

Найбільш небезпечно ставало в степу літом, коли то степ вкривався густою та високою травою, серед якої міг сховатися їздець з конем, такі то трави росли в степу. Вони тоді пишно розростались, а багатство квітів, їх аромат, насували думку, що степ то не степ, а зачаровано-казкова країна.

Квіти чарували Андрійка: ті, що пахли в день, стуляли свої пелюстки на ніч, але на зміну їм роз-

кривались інші, наповняючи повітря ще більше ніжними пахощами, що, здавалося, проникали в саму душу. Денні пахощі, фіялки, юмшана, левкоя, волошки та дикого маку змінювались на нічні матіолу та резеду. В тім царстві диких квітів ріс і гартувався малий Андрійко.

Андрійко бавився біля частоколу зимівника, збиваючи деревляною шаблею, змайстрованою дядьком Іваном, голівки квітів, що в його уяві, нагадували голови татарських чамбулів. Отак рубаючи завзято ці, татарські голови, Андрійко і не помітив, що далеко зайшов у степ, хотів було вертатись, коли це з під самих ніг вискочила дрофа, з перебитим крилом, й почала тікати, Андрійко за нею; намагання дрофи до лету були марні, але бігла хутко. Андрійко ледве за нею поспішав, врешті дігнав й оглушив деревляною шаблею. Птах дався взяти на руки, але хлопчина ледве двигав свою тяжку здобич. До того ще й заблудився.

Час-від-часу ставав відпочивати. В степу було тихо. Почало сутеніти.

Пташва й звірі замовкли. Гнучкі мальви застигли, піднявши вгору свої рожеві лійочки, підніс похилену голову дикий соняшник, витягнулась конопля, розправила стебла дремуха... Барвистий килим степу непомітно розпливався і зникав у сутінках. Земля напоєна ароматом, молилась до темного неба, прибраного в зоряну кирею.

Андрійко занепокоївся; пустив спійману дрохву й поспішно став бігти, як йому видавалось, в напрямку зимівника. Щораз ставало темніше, Андрійко, цілком, вичерпаний сів і заплакав.

Враз, несподівано, щось запалахкотіло; червона заграва освітила темний степ. Андрійко зірвався

на ноги, він пильно вдивлявся в темінь степу, зрозумів, що це степовий сполох. Десь далеко, на хвигурі, горіла смоляна бочка.

Він знав, що то означає; про це його не раз, поучав дядько Іван.

Козача варта давала знати, що наближається ворог. Здалека почувся голос Марини: — Андрійку! Андрійку! — голос то наближався то віддалявся.

Андрійко щосили кинувся бігти в напрямку голосу. В темноті зарисувався жіночий силует.

— Мамо! Мамочко! — крикнув Андрійко, але вже було пізно; в траві щось зашелепотіло, свиснув аркан й Марина повалилась на землю.

Татарський чамбул підходив до зимівника; почувши голоси в степу, кількох татарів підповзло травою й натрапили на Марину. Але Марина так скоро не піддалась, вихопивши пістолью дала кілька стрілів, кладучи трупом ближчого напасника, ножем розрубала аркан й почала боронитись; тимчасом другий татарин вхопив Андрійка й зник. На крик і стріли надбіг Бульбенко з двома хлопцями. В цей мент над'їхав чамбул. В нерівній боротьбі Марину зарубано, Бульбенка тяжко ранено, хлопців половили на аркани. Чамбул скерувався до зимівника.

Бульбенко опритомнів в степу, біля багаття. Татари пекли барана, якого захопили в зимівнику, трохи далі лежало двох пораниених й зв'язаних хлопців, а біля них переляканий й прив'язаний за ногу Андрійко.

Після тяжких мук й терпінь полонених доставили до Криму.

Полонених закупив якийсь багатий турок. У Туреччині Андрійка взяли на виховання в яничари.

Бульбенко стратив всякий слід по Андрійкові, але постановив, всеж таки, його шукати.

Після видужання Бульбенка купив якийсь баша, бо був добрим керманичом і знався на мореплаванні. Це дуже втішило Бульбенка, на галерах, як керманич буде мати більше свободи й нагоди відшукати Андрійка. Але минуло десять довгих років, а про Андрійка ні слуху, ні духу. Іван постарів, змарнів та й стратив всяку надію відшукати хлопця, а тут ще, в додатку, продали його до Синопу якомусь іншому баші. Старався Іван служити туркам, щоб заскарбити у них довір'я, щоб таким чином, більше мати можливості до утечі, бо слід за Андрійком і так згубився.

Баша, в якого служив Бульбенко, був добрий чоловік а до того полюбив слухняного „уруса” й часто радився з ним, вирушаючи в море, зі своїми товарами.

Він провадив широку торгівлю з багатьома турецькими містами.

Одного разу покликав він до себе Бульбенка та й каже:

— Знаєш, старий, завтра приїде до мене зі школи, мій прибраний син, молодий юнак, він з твоїх сторін, з України, але тепер він вже наш, він з малечку виховувався в мусульманстві, він красунь й слухняний, зате я його полюбив, а відкупив його від одного татарина в Криму, як їздив з товарами. Він приділений до турецького війська, служить в найкращих частинах турецького султана, в яничарах.

Бульбенко уважно слухав. . . Щось, якби заспівало в його душі, щось якби вхопило й стиснуло за серце. . .

— А ну ж це Андрійко, — думав Бульбенко. — Може, якраз, Господь хотів перед смертю дати мені змогу, побачити мого укоханого хлопця. . .

І дійсно серце старого козака не обмануло. В прибулому юнакові, пишно одягнутому, в шовки й кармазини, з дорогою зброєю, пізнав свого Андрійка, але цього не виявив.

Андрійко не впізнав, у старому турецькому прислужникові свого дядька.

Він сімнадцятилітній юнак, тепер Габіб, був заквартирований зі своїм відділом яничарів, недалеко того місця, де жив його прибраний батько.

Бульбенко, який наглядав за працею в садку свого багатого купця, майже щодня бачив Габіба, який стрункою ходою переходив через сад.

Колись, навмисне, Бульбенко зайшов дорогу Габібові й низько поклонився. Габіб глянув на старого й спитав, що він тут робить в саду його батька.

— Я доглядач, великий господине!

— А де-ж твої раби?

— Зараз відпочивають. . .

— Чи ж рабам дозволяється, вдень, марнувати час?

— Видайніше піде праця, коли відпочнуть. . . Люди добрі, самі степовики. . . З тих українських степів, де так пахне травоквітами. . . Де малі хлопці у високій траві ловлять зайченят. . . Де бандуристи співають:

**„Із Низу Дніпра тихий вітер віє повіває,
Військо козацькеє в похід виступає. . .”**

Габіб здригнувся, йому як із туману, вилонилось щось давноминуле, щось пригадалось, щось защемило глибоко під серцем, він допитливо глянув в лице старого Бульбенка.

— Хто ти, чоловіче, що знаєш цю пісню?

— Я з українських степів, а там багато людей знає цю думу...

— Ти мені пригадав, щось далеке... Дуже далеко... Стривай, я ніби десь бачив твоє лице...

— Та ж бачив Андрійку!

— Боже! Невже ж дядько Іван? — крикнув здивований Габіб.

— Та ж він самий, не яка будь личина...

Габіб завис на шиї у Бульбенка, рясні сльози потекли йому з очей.

Плакав й розчулений Бульбенко.

— Ходім, дядьку, в кімнату, — беручи під руку Бульбенка, сказав Габіб, — одягну вас у пишні одежі, та й заживете, при мені, до самої смерти.

— Дякую тобі, Андрійку, але того мені не треба... Я тобі признаюсь, що хочу тікати в мої рідні степи, в мою Україну, там хочу померти, щоб по смерті лежати в рідній землі.

— Хіба не ліпше вам, дядьку, жити тут у розкоші? — перебив Іванову мову Габіб. — Та ж вигідніше жити тут спокійно, ніж марнуватися в зимівнику, серед вічної небезпеки...

— Почекай но, Андрійку! Про це ще поговоримо, де ліпше; тут у розкоші, чи там у небезпеці... Ти нікому нічого не кажи... Вдавай, що мене не знаєш... Так треба. Зроби мене своїм прислужником, тоді будемо разом та й про все переговоримо.

Габіб, дійсно, взяв до себе, за службу, Бульбенка і старий мав час й нагоду вияснити Андрієві, що йому було не зовсім ясне.

— Ось послухай мене, Андрійку, тепер ти в почоті, бо служиш в яничарах... Це так, як у нас прибічні гетьманські полки. Яничари, це, переважно,

діти нашого народу захоплені татарами чи турками і виховані недовірками та завзятими нашими ворогами. В боях турки кидають яничар у самі небезпечні місця. . . От уяви собі, буде війна і ти підеш проти свого народу, проти свого батька. . . В бою зарубати свого батька, який же то страшний гріх впаде на душу сина. . . Тільки подумай.

І Габіб думав. Багато думав. А балачки з дядьком доправили до того, що він почав вагатись і вкінці постановив тікати, спільно з дядьком, у свої рідні степи.

Бульбенко обміркував утечу, дещо, ширше.

— От що Андрійку! Ти маєш можливість, крім утечі, зробити ще добре діло.

— А що таке, дядьку? Кажіть, зроблю все, що зможу.

— Твій прибраний батько Гамід дуже заможний, він може викупити тебе з війська.

— А для чого це?

— Бо ж не гаразд тобі служити в яничарах. . . А крім того, після звільнення з війська, нам буде легше діяти. . . Для того ти мусиш зайнятись торгівлею. . . Випроси в Гаміда галеру, та й будеш розвозити його товари. Я буду кормовим, а веслярів-рабів наберемо зі своїх людей. І коли вийдемо в море, тоді ми будемо панамі і визволимо не тільки себе, але й невільників-веслярів.

— Розумію вас, дядьку! Але чекайте, чи не ліпше про це сказати Гамідові, він добрий чоловік і може нам допомогти в цій справі?

— Що ти, Андрійку? Бог з тобою! Який би турок добрий не був, а все ж він турок. . . І тебе не хоче відпустити від себе. . . Турок ніколи не зрозу-

міє твоєї туги за степом, туги за рідним краєм, бо він живе тут, в багатстві, в розкошах, він гадає, що всі народи мусять служити тільки туркам, бо вони, мовляв, Богом створені лише для того, щоб панувати на світі. . . Тому, Андрію, коли дійсно хочеш вернутись до рідних степів, коли хочеш визволити й братів своїх, послухай мене старого.

— Добре, дядьку, хай буде по-вашому! Я довго думав над справою, що ми затіяли, перевіряв себе і бачу, що любов і туга за моїми степами, де лишився мій старий батько, де лежать кості моєї бідної матері, є так великі, що мене жодні розкоші вже тут не затримують.

— Гарзд, Андрію. Правду говориш; знай, що вовк найліпше любить той корч, під яким народився.

Минуло багато часу, аж Андрій став власником галери й почав розвозити Гамідові товари, лише не міг підібрати відповідної залоги. Наглядачі все ще були турки. Веслярами, в більшості, були українці, але серед них перебували невольники інших народів, а навіть і турки, які були покарані галерою, за різні переступства. Треба було ще трохи часу, щоб цілковито підготувитись до побігу. Про справу визволення невольників знав ще Кириченко, молодий запорожець, який пару років тому, був порубаний в битві під Синопом і дістався до неволі. Бувший бурсак, відважний козарлюга, може б доскочив курінного, або й вище, як би не турецька неволя. Він дуже радів затії Бульбенка.

Але надійшов час і галера Габіба, з дорогими матеріялами, вирушила в дорогу аж у Молдавію. В Молдавії вигідно продали товари та закупили, де-що більше харчів, вина та різних напиктів.

Галера вирушила в поворотну дорогу, але кормовий Бульбенко замість на південь взяв напрям північно-східній. Це дуже занепокоїло головного наглядча турка, який зараз же звернувся до Бульбенка з запитом:

— Куди ведеш галеру?

— Куди треба, — спокійно відповів Бульбенко.

— Поверни корабель на південь, бо скажу закувати в кайдани — крикнув дозорець.

Бульбенко не звернув на нього жодної уваги і спокійно стояв при кермі. Тоді дозорець крикнув на корабельну службу, яка переважно складалась з українців, серед яких був і Кириченко.

— Взяти його!

Де-хто підскочив до кормового. Бульбенко моргнув до Кириченка й турок не встиг зрозуміти, що діється, як був схоплений міцними руками запорожця.

На галері почалось шамотіння. На поклад вийшов Габіб, він відразу зорієнтувався, що сталося.

— Зв'язати й кинути в трюм! — видав зарядження Габіб.

Зв'язали й другого наглядча, який пробував затримати галеру, забороняючи веслувати.

На обрію показала велика, військова, турецька галера, прямує на Молдавію. Треба було змінити напрям, щоб розминутись з турками.

Бульбенко повернув кермо. Галера описала велике півколо й пішла на зустріч туркам.

Габіб побіг у трюм.

— Гей, хлопці, налягти на весла, коли прибудем на місце, дам велику нагороду.

Галера завзято порола чорні хвилі козацького моря; незабаром порівнялись й з великою швидкіс-

тю проминули турецьку галеру, обмінявшись привітами.

Коли турецький корабель зник на обрії, Бульбенко знов заточив півколо і направив галеру на північ. Цим разом напрямом був взятий остаточно і рішучо; тому Габіб наказав добре озброїти службу, на випадок зіткнення з яким будь кораблем.

Вечоріло. Червоне сонце вже почало занурятись в темних хвилях моря.

Треба було поспішати, щоб через ніч допасти Дніпрового гирла.

Габіб знов зійшов у трюм, за ним йшов слуга зі смолоскипом, освітлюючи темний трюм. Хтось вдарив в гонг, веслярі підняли весла, галера плила розгоном.

— Слухайте уважно всі, — почав Габіб, тримаючи в руках ятаган, — через цілу ніч мусите прикласти всіх зусиль, щоб на рано добитись Дніпрового гирла, дістанете посилені харчі і відпочинок, а за добру роботу добру нагороду; коли ж хто буде відтягатись, то не будь я Габіб, коли не розторошу от цим ятаганом тому голову. З цими словами Габіб вийшов.

Галера летіла, як морський птах. Лиця веслярів стали масками, в них не залишилось ні розпачі, ні надії. По спинах текло болото перемішане з потом. Всім бракло повітря, спряглі уста потріскались, виступила кров.

Один зомлів і завис на веслі. Але на то ніхто не звертав уваги; за всяку ціну до ранку треба було доскочити Дніпра.

— Скоріше, скоріше! — наглив Габіб, — ще трохи і будемо в безпечному місці.

Почало світати. Зпереду щось чорніло. Бульбенко наказав звільнити біг галери.

Підняли весла. Служба хутко роздала харчі. Веслярі підкріпились й відпочили.

Знов гонг.

— Веслувати, але вільно, — наказав Габіб.

Підпливали до якогось берега. Стало видно лози й якусь видовжену водяну смугу. Бульбенко зняв шапку й перехрестився.

— Слава Богові! Дніпро мій рідний! — старий заплакав.

Габіб жагуче вдивлявся в береги рідної землі. В грудях, щось несамовито товклося, до горла підступали сльози.

Галера помалу впливала в Дніпрове гирло, тихо погойдуючись на Дніпрових водах. Посувались вверх рікою. Раптом надбережна турецька сторожа, знаками затримала галеру. Невеличкий турецький човник, в якому сиділо двох турків, підплив до галери.

Пояснення Габіба, що йде галерою пошарпати запорожців, та що дві інших слідують за нею, цілком заспокоїли турецький патруль. Вони ввічливо пояснили, як далеко галера може посуватись, щоб не сісти на підводні каміння, побажали успіху й віддалились. Надвечір галера прибила до берега. Габіб зійшов у трюм.

— Настав час, коли можемо славити Господа Бога й Пречисту Діву, — урочисто, українською мовою, сказав Габіб.

Веслярі зачудовано дивились на турка, що заговорив їх рідною мовою, та ще й згадав Господа Бога й Пречисту Діву.

— Я обіцяв вам, — говорив Габіб, дивлячись радісними очима на веслярів, — за добру роботу,

добру нагороду і дотримав свого слова. Ви більше не раби. Ви можете йти, куди хочете. . . Ви є вільні. Крім того залишаю вам, ось тут у шкатулі по тридцять талярів, кожному, на дорогу. Галеру, зо всім, що на ній є, дарую вам. За це все прошу вас згадати добрим словом Андрія Гулака.

Він наказав веслярів розкувати. Галерна служба, від зворушення, плакала.

— Чого вибалушили очі, як баран на нові ворота, — крикнув Бульбенко. — Дякуйте Андрієві Гулакові. Це є син славного запорожця Гулака; його захопили татари ще малим хлопцем й продали туркам в яничари. Він міг би залишитись в Туреччині й жити добре, але туга за рідним Краєм, спонукала його кинути чужі сторони та вертатись в свої прекрасні степи, щоб віддати всі свої сили Батьківщині. Він поміг й нам всім вернутись на рідні землі. Щиро дякуйте йому за його добре серце.

Від зворушення ніхто не міг говорити. Хтось впав на коліна й почав, голосом перериваним спазмами плачу, промовляти „Отче Наш. . .” Несподівана воля всіх приголомшила.

Андрій, Бульбенко та запорожець Кириченко, взявши дорожні торби, подались в степ.

Після таємничої ночі, одвічний степ пробудився, мокрий ще від роси, дихав ароматом пишних квітів, які розсипалися яскравим килимом поміж травою і наче всі гуртом радісно витали своїх рідних поворотців з неволі.

О К С А Н К А

Новеля, з часів визвольних змагань України — 1918-19 рр.

I.

Село Хрипаличі пишно розкинулось над Лугою, яка ліниво несла свої води поміж зеленопахучими сінокосами Волині. В селі залишилось небагато людей, бо своїх мешканців село попрощало, як біженців першої світової війни. Господарив там лише відділ кінноти Сірої дивізії, яка формувалась у Володимирі-Волинському.

Командир відділу, поручник Микола Харченко, дістав наказ упорядкувати, деякі клуні та інші забудовання для розміщення дивізійної кінноти.

Праці було багато, але у вільний час від служби Харченко любив перебувати на своєму човні, ловлячи рибу, якою була багата річка Луга.

Одного разу Харченко вплив на Лугу, щоб закинути перемети на рибу.

Змучене сонце вже дещо хилилось на захід, але повітря було ще тяжке від спеки. В селі не було жодного руху, все принишкло і замовкло від горяча.

Харченко поволі плыв човном, вибираючи догідне місце для переметів.

Пахло прив'ялою травою і польовими квітами. Пчілки, як золоті цятки, снували в повітрі невидиму мрію-павутину, турботливо перелітаючи з квітки на квітку. Їх ніжне гудіння, дисонансово, переривав бас джміля, який неfortunно заплутався десь у траві.

Сіра мала пташина, вчепившись лапками за очеретинку — тяжко дихала розхиливши дзьобик.

Від спеки все затихло і десь поховалось, лише дика качка з каченятами, щось нишпорила в рящі, а побачивши човен, хутко зникла в зарослях.

Човен посувався далі. Харченко любувався красою волинських лук.

Піднявши голову, він уважно оглядав береги, міркуючи, де б краще стати на рибу. Човен звільна завертав за корч верби, випливаючи на широке плесо ріки...

Харченко здригнувся і затримав човна... За корчем на траві він побачив русалку... Вона лежала закинувши руки під голову, піддаючи себе чудодійним промінням сонця. Прикрита лопухами водяних лілій, на голові мала віночок з волошків і татараку.

Вона спала, а може дрімала, а може мріяла про підводне царство....

Над головою схилилась ромашка і ніби вдивлялась в гарне, спокійне лице сплячої русалки. На стеблинці трави завис червоно-чорний метелик і час від часу тріпотів крильцями, неначе хотів охолодити жар пекучого сонця, яке палило лице водяної красуні.

Харченко з насолодою вдивлявся в небуденну красу дівчини... Він забув за перемети, за рибу і за все на світі...

Русалка спала. Човен без керми повернувся і вдарив носом об пень старої верби... Харченко стратив рівновагу і випустив з рук весло, — з грюкотом вдарившись об борт човна, воно впало в воду.

Русалка пробудилась і сіла. Віночок злетів з голови, а лопухи лілій сповзли на траву, відслонюючи груди дівчини.

Русалка застигла, вдивляючись широко розкритими очима в Харченка.

Замішання тривало недовго, за хвилину русалка була вже в воді.

Перед очима здивованого Харченка майнула гнучка постать русалки, яка безслідно зникла в воді.

— Привид чи дійсність, — подумав Харченко.

— Гоп, гоп, — почувся на другому березі голос в корчах. Харченко глянув і побачив русалку, яка виринула і сиділа, по шию, в воді, тримаючись рукою за гілля верби.

— Слухай, привиде чи дівчино, де ти тут взялася? — спитав Харченко.

— А де ви тут взялися? — озвалась русалка.

— Хіба ж не бачиш? Я вояк тутешнього відділу.

— Та я бачу, що вояк, але де ви тут взялися?

— Шукаю доброго місця на перемети, та заплив сюди, а як побачив таку гарну русалку, то мало не впав з човна і весло мені полетіло в воду.

— Аж так... Як вам не соромно підглядати...

— Русалка була одягнена в лопухи, як та водяна царівна... Скажіть, хто ви?

— Я звичайна дівчина... А тепер заверніть човен за корч, я мушу одягнутися.

— То подайте мені весло. Он плаває на воді...

Русалка звинно підплила, дістала весло і подала йому.

— Дякую. Я відпливаю за корч. Але як одягнетесь, то не тікайте.

Харченко завернув човна за корч верби і закутив. Чарівна з'ява, як фотографічна світлина, увесь час стояла перед його очима. Перший раз у житті довелось побачити щось так естетично-гарне, в живих барвах природи.

— Шкода, що я не маляр, — подумав він, — міг би створити чудової краси образ.

Якесь дивне почуття обгорнуло його душу, вплилось в його істоту, — запаморочило. Не знати, як довго був Харченко в такому запамороченню... Цигарка згасла в пальцях і плюснула в воду. Харченко опам'ятався.

— Гей, гей, русалко, чи ви вже одяглись? — крикнув Харченко, не повертаючи човна. Але відповіді не було... Повернув човна і вплив на чисте плесо річки. Русалки не було видно. Харченко наблизився до берега, прив'язав човна і вискочив на траву, шукаючи очима русалки... Але її ніде не було. Русалка так несподівано зникла, як і з'явилась.

— Утекла, — подумав Харченко. Йому зробилось невимовно прикро, так як би щось дуже дороге стратив в своєму житті.

Він наблизився до того місця, де лежала русалка. Прим'ята трава, трохи лопухів... а он віночок з волошків лежав на траві.

Харченко підняв віночок і довго вдивлявся в нього, а потім підніс до уст і поцілував, подумавши — „Русалка зникла, але цей віночок залишу на спогад, про мить краси, яку довелось побачити”. Він сів на прим'ятій траві і задумався. Мрії-думки перебігали, змінялись, знов з'являлись і знов зникали.

Сонечко, щораз нижче опускалось до обрію, готуючись, по цілоденній праці, солодко відпочити в золотому ложі. Дихнув вечірній вітерець, десь задерчав деркач, сплюснулась риба... Харченко піднісся, ще раз оглянув навкруги сінокоси і пішов до човна. За хвилину човен тихо плив у бік села, лівиво порюючи лагідні води Луги.

II.

Після зустрічі з русалкою, Харченка не покидав якийсь дивний неспокій, що змушував його шукати вітра в полі, тобто, — красуні-русалки.

В селі він ніколи її не бачив. — Де ж поділась моя русалка? — питав сам себе. Тут у селі її не має... Але хто вона і звідки? Здалека не може бути, бо не пляжувалася б тут; вона живе десь поблизу. Але де?

Харченко вже стратив надію побачити коли-будь русалку. Отак нудьгуючи за нею, однієї неділі забрів до поблизького лісу, який темнозеленою смугою виднів за селом.

В лісі було затишно. Лісний холодок приємно обгортав його істоту і заспокоююче діяв на нерви. Він ішов лісом, прислухаючись до співу лісного птаства, аж оце почув вуркот дикого голуба десь високо в кроні старого ясеня... Голуб то вуркотів то несподівано замовкав, якби до чогось прислухався.

Харченко рішив вислідити голуба та застрілити, із свого штуцера, на вечерю. Він тихо скрадався і пильно вдивлявся в густу листву дерева, аж побачив хвіст голуба. Скинув рушницю з плеча і почав вицілювати в голуба. Коли це несподівано почув: „Зачекайте...” Обернувся і побачив „русалку”. Білява з чорними бровами, рівно закроєними устами, одягнена в пречудової роботи, вишивану сорочку, з червоно-чорними кратами спідничку. Вона зовсім не була подібна до русалки; це був прекрасний тип української дівчини-чарівниці.

— Не вбивайте, не треба... хай живе, — промовила лагідним голосом дівчина.

— Де ви тут взялися? — спитав зачудований Харченко.

- Я тут живу.
- Де? В лісі?
- В лісі, на хуторі... Тут близько...
- Самі?
- З бабусяю.
- Чому не дали мені застрілити голуба?
- А навіщо?
- Була б для вас вечеря...

— Ми з бабусяю не їмо м'яса. Та й пощо його забивати... Ви ж чули, як він вуркотів до своєї голубки, мабуть щось оповідав їй, а ви, не дали б йому докінчити і мови...

— Ви любите птахів?

— Люблю птахів, звірят, бджілок, метеликів — вони ніколи не роблять мені зла... Я їх всіх дуже люблю...

— Чи можу довідатись, як ваше ім'я?

— Оксанка.

— Чи можу глянути на ваш хутір?

— Зайдіть...

— Дуже дякую — з приємністю.

— Ходіть, покажу вам хутір.

Вони йшли крутою, ледве помітною доріжкою. Оксанка добре знала ліс і всі стежки в ньому. Ліс ставав рідший. Скоро побачили прогалину, а на прогалині невелику чепурну хату, оточену бузком та черешнями, за хатою тягнувся сад. На призьбі сиділа бабуся і гладила гарного, ясенородого, сетера. Зачувши кроки з лісу, — пес насторожився, а побачивши Оксанку, весело загавкав і кинувся їй на зустріч. Та присутність чужого збентежила пса, він відскочив у бік, наїжився і загарчав.

— Цить, Моко! — крикнула Оксанка і погладила пса. — Це свої, цить! При цих словах Моко обнюхав Харченка і заспокоївся.

Харченко почував себе, як вояк, якого взято до полону і проваджено невідомо куди. Оксанка мовчала, а Харченко чомусь-то не міг відважитись заговорити. Лише тепер заговорила Оксанка.

— Бабусю, привела гостя, — весело сказала вона.

— Гостям завжди раді, — привітно відізналась бабуся, жінка літ за шістьдесят, з симпатичними рисами лица.

— Добридень. Я називаюсь Микола Харченко, поручник Сірої дивізії. Тут у вас так гарно, як у раю.

— Так, це наш рай... Я тут живу і відпочиваю душею.

— А знаєте, бабусю, цей пан старшина... — Оксанка замовкла і завагалась... Пан поручник, хотів нам застрілити голуба, а я не дала...

— Добре зробила, моя дитино, навіщо забивати невинну Божу птицю, — з лагідною усмішкою зазначила бабуся. Просимо ближче. Сідайте з нами.

Харченко сів.

— В нашому лісі царює Оксанка і вона не pozwoliть зробити, будь-яку кривду мешканцям лісу... Вона в нас така... — з цими словами бабуся пестливо погладила личко Оксанки.

— Я не знав, що тут царює така дивно-чудова царівна...

— Ще що вигадайте... — промовила Оксанка і чомусь її лице покрилось рум'янцем.

— Так-так, вона в нас така, — тягнула бабуся, — вона тут має своїх пташок, зайців, диких кіз, таких самих, як і вона... Взимі їх годую, піклується ними,

а вони за те люблять Оксанку. Вона тим живе і так привикла до лісу, що сама, до деякої міри, здичіла...

— Що бо ви, бабусю, говорите, — соромливо вставила Оксанка.

— Бо так є. Перепрошую, ви, пане поручнику, із Сірої дивізії? — запитала бабуся.

— Так. Я сірожупанник.

— Так, я чула багато про Сіру дивізію. Всі мешканці Володимира і околиць з великою пошаною ставляться до сірожупанників.

— Мені дуже приємно чути про це, ласкава пані, — зазначив Харченко.

— Я тягар військової служби добре знаю, бо чоловік був військовий і син також... І знаю, що військова праця-непереливки, а тому дивуюсь, що у вас, вояків, мається ще час на провадження культурно-освітньої роботи серед населення. Дуже гарно вдалися ваші вистави: „На громадській роботі”, „Назар Стодоля” та „Бондарівна”.

— Наші вояки люблять театр.

— Тим більше корисна його робота, там де немає постійного театру. Хор маєте чудовий...

— Мішаний — старшини і козаки.

— Тим краще, тим краще... А свідомість національна вашого вояцтва — подивугідна.

— Нам дуже приємно чути, що про нас так говорять, і не дарма ми того заслужили.

— Очевидно, що заслужили... Бо то правда. В наших околицях ще такого війська не було. Дай Боже, щоб його було, як найбільше на Україні.

Дмухнув вечірній вітерець. В повітрі почувся запах матіоли, нічної красуні, яка поволі розкривала свої пелюстки назустріч ночі.

Оксанка, стоячи біля бузкового куща, годувала з руки пташок. З села ледве чутно долітала стрілецька пісня:

„Гей, складімося та по таляру
Та купимо коня, гей, та отаману...”

Бабуся вслухалась в пісню. По хвилі якби пробудилася з задуми.

— Чи ви не зустрічали, часом, сотника Василя Кобзу?

— Ні, такого прізвища не чув.

— Це мій син, батько Оксанки. Мати Оксанки померла, після того, як Оксанка прийшла на світ... Василь дуже сумував, він служив у російській армії, а його полк стояв у Володимирі-Волинському. Брав участь у війні, шукав смерті... Як тільки в Україні почався рух, вступив до Вільного Козацтва, та й досі не маємо про нього чуток... Бог знає, чи живе... Чоловік мій згинув на японській війні, а син... теж десь пропав. Оксанка залишилась при мені, отож я мусіла заступити їй маму і бабу. З початку Оксанка училась у Володимирі в гімназії, а коли почалась війна, наш дім згорів, і ми переїхали на цей хутір, та й живемо тут ось скоро чотири роки. Очевидно, що наука в гімназії тривала не довго, бо вже обставини війни змусили нас залишити місто й переїхати сюди, так оце вже вдома сама доучую Оксанку.

— Так, війна — то прикра річ, але в світовій заверсії вдасться визволити Україну.

— Коли б то Господь Милосердний допоміг, щоб хоч довелось вмерти на рідній землі.

— Не треба вмирати, лише спільними силами змагатись до волі.

— Так, спільними силами... в спільноті сила.

Пахли щораз дужче матіоли, щораз більше розкривали свої малі пелюстки для поцілунків парної ночі... Сонечко сховалось за лісом.

Оксанка попрощала своїх крилатих приятелів і тепер сиділа біля бабусі, уважно прислухаючись до розмови.

— А що чувати в світі? — спитала після мовчанки бабуся.

— Покищо — спокій. Має бути організована велика Українська Армія, ось незабаром і наша дивізія вирушить в Україну — вглиб, десь під східні кордони держави.

— Великі події відбуваються в світі, а ми тут в лісі нічого не знаємо, нічого не читаємо, помалу дичіємо. Та й читати, на жаль, теж не маємо що...

— Я можу служити книжками. У нас є велика бібліотека, та й часописи маємо також.

— Буду вам щиро вдячна.

— А може маєте історію України. Я б дуже хотіла те все прочитати, таке гарне.. про козаків.. бабуся багато мені розказувала про нашу минувшину, — залепетала Оксанка.

— Радю виконаю ваше прохання, бо історію України маю власну і з приємністю, якщо дозволите, вам запрезентую, — Харченко вклонився.

— Дуже дякую, — Оксанка знову почервоніла.

— Я теж щиро дякую, — сказала бабуся. — Отож, посадимо нашу дикунку за книжки, — сміючись зазначила бабуся.

— От уже й дикунка.. — пробувала образитись Оксанка.

— Не ображайся на бабусю, я тобі, дитино, злого не бажаю, лише прошу тебе бути більше обережною... Тепер повоєнні часи, всякого народу

скрізь безліч бродить, а ти сама блукаєш, як не в лісі, то над річкою... Це небезпечно.. — і звертаючись до Харченка додала, — ось недавно, якийсь вояк налякав її під час купання... Несподівано виїхав на човні, із-за корча, коли вона після купелі відпочивала.

Харченко усміхнувся. Оксанка притулилась до бабусі, щось їй шепнула і почервоніла.

— Он як! То це ви, поручнику, лякаєте дівчат, — жартівливо почала бабуся, — глядіть мені...

— Я ніколи не думав, що можу в білий день побачити „русалку”.

— Це, дійсно, неймовірне — в білий день побачити русалку, — бабуся щиро засміялась і притулила до себе Оксанку. — Ох ти, моя „русалонько”, бач яка... і не сором тобі перед паном поручником...

Оксанка зірвалась і побігла в хату.

— Бачте, яке воно дике. Але це дуже миле дівчатко, добра душа, вдалась в покійну маму... Ви б заходили до нас та допомогли підучити мою „русалку”.

— Я дуже радо. Як тільки дозволить час. А тепер дозволю собі подякувати за милу гостину і попрощатись, бо вже мені час... — сказав встаючи Харченко.

— Нам дуже приємно буде бачити вас у нашій тиші. Оксанко, Оксанко! — іди, дитино, бо пан поручник вже відходить.

В дверях показалаась Оксанка. Харченко попрощався.

III.

Сьогодні мала відбутися четверта з ряду лекція з історії України.

Харченко звик кожну вільну хвилину присвячувати Оксанці — боявся стратити хоч частинку вільного часу без Оксанки. Ця дівчина-дитина глибоко запала в душу молодого вояка, який в житті завжди шукав чогось надзвичайного, оригінально-гарного; мріяв і снів про таку дівчину, яку ще, як йому здавалось, ласкава доля призначила для його високих духових поривів. Харченкові здавалося, що Оксанку він знає давно, що це його давня мрія, яка перетворилась у дійсність.

Уже видно ліс. За кілька хвилин Харченко був у лісі і знайомою доріжкою наближався до хутора. Назустріч біг Моко і приязно махав хвостом.

— Моко, Моко! Що нового на хуторі? — питав Харченко розумного пса.

Моко махав хвостом, як би хотів сказати: „не бійся, нічого лихого не сталося”. Харченко погладив пса, а Моко несподівано, радісно, загавкав і побіг, стрибаючи, до хати.

Оксанка вже знала, що це прийшов її симпатичний учитель, вона вийшла йому назустріч.

— Пане поручнику! Не гаймо часу, сьогодні чудова погода, — говорила, вітаючись Оксанка. Бабуся згодилась відпустити нас на цілий день до лісу. Я приготувала їжі і пиття повну торбу . . . Добре, пане поручнику? Що?

— З насолодою приєднуюсь до такої пропозиції, але насамперед, хотів би привітатись з вашою бабусяю, — відповів Харченко.

— Очевидно, очевидно, ходімо скоріше, — лепетала Оксанка.

Бабуся, зачувши голоси, вийшла з хати.

— Бабусю, ми ідемо в ліс, пан поручник згодився.

— Отож можете влаштувати прогулку до лісу, очевидно, з переведенням лекції, — і, звертаючись до Харченка, додала, — тільки прошу уважати на цю зірвіголову, щоб не вилазила за ягідьми на високі дерева . . .

— Не бійтесь, бабусю, ви ж приставили до мене за сторожа військовика, то ж все буде згідно з військовими приписами.

— Ох, ти моє козеня.

— Ото ж будете пильнувати мене, як нянька . . . Ха, ха, ха! Пан поручник за няньку. Але я йду, принесу торбу з харчами, — і вона вибігла.

— От така, як бачите, — напів-сердито, напів-жартуючи, говорила бабуся.

— А ось і я, — вибігла з хати Оксанка, — ходімо. До побачення, бабусю! Оксанка обняла стару за шию і міцно поцілувала. — Моя бабусенько-матусенько, — і знов почала обіймати її.

— Та залиш мене, шибенику малий . . . Ідіть, та довго не баріться.

— Добре, добре, бабусю. Ходімо.

— Тим часом будьте здорові, попрощався Харченко.

— Ідіть здорові.

— А ти, Моко, куди, не можна, ласкаво заговорила Оксанка до пса, ти ж мусиш пильнувати бабусю, розумієш, Моко? — Оксанка погладила пса, Моко лизнув руку своєї пані і покірно відійшов на бік.

— Дайте, панно Оксано, вашу торбу.

— Ага, так, так, нате . . . це ж належить до обов'язків няньки, Оксанка усміхнулась своєю чарівною усмішкою, яка робила на її лиці дві маленькі, надзвичай милі ямочки.

— Ліпше я буду вашим ад'ютантом — це краще звучить, як нянька.

— Хіба ж у жінок бувають ад'ютанти?

— Чому б ні, деякі королівни мали своїх ад'ютантів.

— То ж королівни, а я...

— Ви ж моя королівна... сказав Харченко і глянув їй в очі.

Оксанка почервоніла і замовкла, ішли мовчки.

— Сьогодні підемо до зламаного ясена, що там на галявині, — перервала мовчанку Оксанка, — там дуже гарно...

— З приємністю, — відповів Харченко.

— Я буду за провідника, — говорила далі Оксанка, — я знаю ліс так само добре, як нашу кімнату.

— З повним довір'ям піду за своїм провідником.

Незабаром вони вийшли на галявину. З близьких корчів злетіло кілька пташок і розмістились на дереві, приглядаючись до новоприбулих.

Оксанка сягнула до кишені і витягла кусок хліба — покришила та протягла до пташок на руці. Синички почали перелітати з галузки на галузку, наближаючись до Оксанки. Одна сміливіша окреслила коло над головою Оксанки і сіла їй на плече, а потім перелетіла на руку. Друга просто вхопилась маленькими лапками за мізинець Оксанки, щоб якнайскорше вхопити кришку хліба. Оксанка радісно усміхалась до своїх малих приятелів.

Харченко залюбки дивився на небувале видовище. „Як у казці... як у казці” — думав він.

Решту хліба Оксанка виложила на пеньок... „їжте самі, — промовила вона, — не маю часу сьогодні з вами бавитись... Бачте, на мене чекає нянька”...

— Ад'ютант, а не нянька . . — поправив, усміхаючись Харченко.

— Не хочу ад'ютанта, — капризно уврала Оксанка.

— Чому?

— Бо не хочу. Але ходімо, бо до нашого ясена ще далеко. Вони йшли лісом. В тіні старих дерев відчувався приємний холодок. День заповідався гарячий.

— Як ви думаєте, панно Оксано, почав Харченко, — що було б, коли б ви отак несподівано закохались?

— Такого зі мною не може бути.

— Чому?

— Тому, що не уявляю собі, як то можна несподівано закохатись.

— З першого погляду.

— Це так говориться... Насамперед треба людину добре пізнати . . . От так, як мої птахи і звірята . . . Ви, думаєте, вони відразу так до мене підійшли . . . О, ні, вони довго до мене приглядались, вони хотіли вичути: чи я лиха чи добра, чи я їм не зроблю кривди . . . Ген, ген, згодом вони прив'язались до мене, а я до них . . . і тепер ми великі приятелі.

— То інша річ... Коли мужчина подобається жінці або навпаки, то тут крім симпатичности, головну роль відіграє природний потяг, це діється мимо волі обох, само приходить . .

— Можу вам признатись, що до Хрипалич — вашого хутора — я теж того почуття не знав . . .

— Що ж сталося в Хрипаличах?

— Скорше, що сталося біля Хрипаличів, над водою . . . над Лугою. Там я побачив водяну царівну . . . і сталося.

Через доріжку перебігло дві диких кози. Затримались і з боязкою цікавістю приглядались до людей.

— Це мої козенята, — крикнула Оксанка, — зачекайте, я зараз.

Вона пішла сарнам назустріч. Сарни стояли і приглядались. Оксанка пошукала в кишенях і вийняла шматок хліба. Кози, побачивши цей, добре їм знайомий, рух, почали наближатись, Оксанка протягнула до них руку з хлібом. Сарни несміливо діткнулись руки і, нарешті, почали їсти. Оксанка гладила їх голови і пестила шиї, потім нагнулась і поцілувала ближчу в мордочку, друга підійшла і почала тертись головою об ноги дівчини.

— Ми йдем далі, мої козульки, ходіть з нами, я ще маю для вас багато хліба, — з цими словами погладила кізочку і пішла в бік Харченка.

Сарни спочатку рушили за Оксанкою, але, побачивши Харченка, затримались.

— Не хочете з нами, боїтесь, — промовила Оксанка, то як знаєте . . .

За кілька хвилин вийшли на галявину і побачили, зваленого бурею, величезного ясена. Він лежав посеред галявини. Падаючи, поламав багато дерев.

Місце тут було гарне і затишне.

— От ми й прийшли, — задоволено сказала Оксанка, звертаючись до Харченка. Дістаньте з торби килимчик, розстелимо та сядемо щось попоїсти. Мабуть вже голодні?

— З приємністю попоїм, коли дотримаєте мені товариства.

— Очевидно. Я теж голодна.

Харченко витяг килимчика, а Оксанка розстелила його на траві.

— Оце буде наш стіл, — пожартувала Оксанка. Хліб, холодне м'ясо, пиріжки, а оце в баньці квас, бабусиною виробу, чудовий — п'єш і ще хочеться.

— Шкода, що не маю фотографічного апарата, щоб зафіксувати такий гарний образ, який зараз бачу. Так це ж просто рай... Але я зафіксую цей образ в пам'яті... до смерті.

— Отож, коли я королівна, то це моє королівство, — і вона показала рукою навкруги себе. Правда, тут гарно?

— Захоплюючи гарно.

— Я б ніколи в житті не хотіла розстатись з моїм лісом і моїми лісовими приятелями.

— Мене теж зараховуєте до своїх приятелів?

— Вас, пане поручнику? — Оксанка завагалась.

— Говоріть до мене, пане Миколо, так ліпше.

— Ви так думаете?

— Аджеж я кажу вам, панно Оксано.

— Згода, пане Миколо. Бачите, мені тяжко відповісти на ваше питання, бо серед людей я ніколи не мала і не шукала приятелів, бож їх мало бачу тут. Мені ж найліпше приятелюється з моїми птахами та звірятами — це правдиві і щирі приятелі... От, хоч би мій Моко...

— Але ж, панно Оксано, я вам нічого злого не зробив.

— Я вас не відкидаю з мого приятельства... Ви зробили, для мене дуже багато доброго... Особливо ваші лекції з історії України дуже доповнили те, чому мене вчила бабуся. Скажу просто, я лише тепер починаю розуміти, як слід, нашу історію... Ви, так гарно колись сказали: козаччина — це український романтизм.

— А хіба ж не так?

— Так, так, пане Миколо... Я закохана в козаччині. Якби я хотіла жити, так зо два-три століття назад... Перенестись в ті часи романтизму і слави... Я б хотіла бути такою, як була жінка сотника Завісного в Буші.

— Яка героїчна постать...

— І ви зі своїми пташками і козами здібні були б висадити в повітря замок?

— А чому б ні..

— Ви дуже ніжна істота.. Не уявляю собі.

— А ви уявіть. Я люблю звірят і птахів, — вони добрі... Але то мені не перешкоджає бути відважною. Я не боюсь лісу. Я люблю його вночі. Не раз і не два викрадалась потайки з хати, вночі, щоб під Купала цвіту-папороті пошукати.

— Ви, самі, ходили вночі по лісі?

— Брала з собою Моко.

— І шукали вітра в полі.

— Не розумію вас, як то — вітра в полі?

— Бож папороть не цвіте.

— Як це не цвіте?

— Папороть розроднюється без цвіту... Тому і легенда така постала, що нібито папороть цвіте в ніч під Івана Купала.

— Яка шкода... А я думала...

— Вибачте, я вас розчарував своєю реальністю.

— Зникла.. гарна легенда...

— Нічого, панно Оксано, Україна має так багато легенд, що...

— А скажіть, чи то правда, що коли падає зірка з неба, то означає чийсь смерть?

— Це вже щось дуже сумне..

— Тихо, тихо. Чуєте, зозуля кує? Поворожимо,

скільки нам залишилось жити... Хто перший?

— Ви, панно Оксано...

— Ні, ліпше ви... От слухайте... Раз, два... випало вам жити двадцять років. А тепер я. Зозуля відізналась і замовкла. Оксанка посмутніла.

— Це не в рахубу. Ворожить ще раз.

— Не хочу, — сумно промовила Оксанка і додала, — ото ж в цім році умру... Невже правда?

— Залиште, панно Оксано, чи вам не сором вірити в різні пересуди.

— То у вас папороть цвіте, то зозуля чомусь то має знати, скільки літ хто має жити, то кожна падаюча зірка означає чиюсь смерть.

— Скільки ж то зірок має падати під час війни... Зірок на небі забракне, — і Харченко засміявся. Засміялась теж і Оксанка.

— Ви подумаете, що я дуже не мудра дівчина і не захочете зі мною приятелювати.

— Що ви, панно Оксано, говорите? Ви ж, як жінка, хіба відчули, що стали для мене найдорожчою людиною.

— Чи то правда, що за козацьких часів, багато жінок в Україні уміло володіти шаблею і стріляти?

— Правда. Тоді були дуже бурхливі часи, і кожна жінка повинна була уміти сама себе боронити, коли козаки були в поході.

— Пане Миколо, навчіть мене стріляти — тепер теж бурхливі часи настали...

— Вас навчити стріляти? Та ж ви боїтесь пташку забити, комашку роздушити...

— А так, птахи мені зла не роблять, за що ж я їх маю забивати? Я хочу навчитись стріляти, уміти себе оборонити вразі потреби... Добре?

— Коли ви того хочете, то добре.

— Коли перша лекція?

— Може бути зараз.

— Зараз, зараз, — зраділа Оксанка, як мала дитина, якій приобіцяли гостинця. Харченко дістав з кишені пістоля і став розповідати Оксанці, як треба з ним обходитись і як уживати. На дереві припняли кусок паперу і почалась наука. Перші стріли нервували дівчину, але вже четверта куля трапила в ціль.

Оксанка розчервонілась і, очевидно, була захоплена наукою стріляння.

— Дякую вам, пане Миколо, за науку, дуже дякую... Відпочнемо і коли маєте охоту, поучимось трохи історії. Добре?

— З радістю... Я люблю з вами вивчати нашу славу минувшину: ви так уважно мене слухаєте і ніби разом зі мною перегортаєте золоті сторінки історії, історії героїчного славного на весь світ народу.

— Аджеж я українка, як же я можу бути байдужа до нашої історії.

— Та ще й яка українка. Ваш батько носить козацьке прізвище Кобза. Ви правдива козачка.

Молодята їли зі смаком і почували себе добре.

— Пане Миколо, ви кажете, що гетьман Мазепа потрапив у критичне становище перед Полтавською битвою: багато високої козацької старшини не хотіли його розуміти і не підтримали у вирішальний момент, а чому так було?

— Воно, дійсно, так було. Багато козацьких полковників не могли підтримати гетьмана лише тому, що Україна на той час була міцно обсаджена московськими гарнізонами і всередині трудно, а то й неможливо, було щось зробити без удару ззовні. Тре-

ба було відтягти москалів з України, щоб дати вільну руку гетьманові.

— А як?

— Карло XII, король шведський і союзник Мазепи, власне мав це учинити і вдарити своїм військом, яке надходило тоді з Польщі — в серце Московщини, щоб зв'язати москалів на півночі і відтягти тим самим московські сили з України. Великий швед, несподівано, повернув в Україну і таким чином знівечив всі пляни гетьмана і це, власне, було головною причиною поразки шведо-українських військ під Полтавою.

— Яка шкода, яка непоправна шкода... Бабуся завжди каже: „бідна многострадальна Україна”... Гетьман Мазепа... Ви знаєте, що гетьман Мазепа найбільше мені подобається з усіх наших гетьманів.

— Гетьман Мазепа завжди мав прихильниць серед жінок... Це була великої міри історична і разом з тим романтична постать, оспівана не лише в українських думках, описана не лише нашими письменниками, але й чужими, як наприклад, Словацьким, Байроном та іншими.

— Як, ви думаєте, чи Мотря Кочубеївна кохала Мазепу чи вона захоплювалась лише тим, щоб стати гетьманшою?

— Я думаю останнє... Бож яке кохання може бути між двадцятилітньою дівчиною і шістдесятилітнім козаком.

— А я думаю, що вона його дійсно кохала... бож молодій дівчині міг подобатись такий вкритий славою і такий.. романтичний аристократ-козак.

— Згоджуюсь, згоджуюсь, бож і на вас зробив враження, — жартував Харченко, — хоч ви ніколи не бачили гетьмана...

— Вибачте, я бачила портрет гетьмана.. Дуже гарний козак-гетьман... Але...

— Що але?

— Але там в книжці, де був портрет гетьмана, є ще один, дуже гарний портрет...

— Чий же то?

— Полковника Богуна.

— А так. Народний герой. В думках народніх оспіваний. Не присягнув Москві... Завзятий козарлюга.

— Так.. Оспіваний в думках народніх.. Хто ж тепер буде співати про наших героїв?...

— Коли є народ — знайдуться і співці.

— Як тепер виглядає наша справа?

— І добре і зле. Добре, що Україна заворушилась і стала до боротьби з ворогами, а зле, що маємо багато ворогів, а наша армія мусить одночасно організуватись і вести боротьбу на всі боки. Найгірше лихо, то поява на терені України різних „окремих” отаманів, які діють на власну руку і зовсім не підпорядковуються головному командованню. Вони роблять каїнову роботу, вони...

Несподівано почувся тріск і гук, ніби випалила враз батарея гармат. Непомітно насунулась чорна хмара... Блиснуло і знов загуркотіло.

Оксанка скочила на ноги.

— Надходить буря, тікаймо додому, — крикнула Оксанка, — збираймося хутенько, бо чисто змокемо до нитки.

На галявині було душно. Перед бурею все застигло.

Харченко й Оксанка спішно пакували торбу.

— Ходімо, ходімо, — нагнала Оксанка.

Вони поспішали . . . Час від часу бігли, рятуючись від бурі, яка нестримно наближалась.

Блискало частіше, а луна розносила по лісі грізний гуркіт розгніваних небес. В повітрі запахло дощем. Почали падати великі краплі . . . Знову блиснуло і осліпило. Сильний удар грому потряс лісом і луною покотився по деревах.

— Десь близько вдарило, промовив Харченко.

— Так, близько, — повторила Оксанка.

Дощ, щораз сильніше лопотів краплинами по листях.

— Не втечемо, — нервово озвалась Оксанка. Але чекайте — є рятунок. Тут недалеко є старий, із зламаним верхом, дуб, а в ньому дупло, там можна сховатися від дощу. З цими словами Оксанка потягла за руку Харченка за собою. Вони бігли в напрямку званому лише Оксанці. За кілька хвилин, уже дещо мокрі добігли до крислатого дуба з величезним дуплом. Перша влізла Оксанка, сполохавши сову, що там примостилась на денний відпочинок.

— Ідіть сюди, пане Миколо, хоч тісно і не зовсім вигідно, але пересидимо бурю, — говорила Оксанка, оглядаючи дупло.

В дуплі було вогко, а під ногами вичувалась м'яка порохнява гнилого дуба . . . Сховище від дощу було добре. Оксанка витягла з торби килимчик і постелила на дні дупла.

— Сідайте . . .

Вони сіли і мимо волі притулились до себе, бо сховище було досить тісне.

Буря розходилась добре. Раз разом блискавки прорізували повітря. Луна гуркоту грому не встигала ще затихнуть, як нові удари стрясали лісом. В повітрі витворився хаос звуків грому, вітру, тріску

ламаних дерев — неначе пекло гуляло по лісі. Дощ лив струмками і творив ріки потоків на землі. Страшна українська буря в лісі, як розмах козачої натури, неблаганна, могутня...

Харченко відчував теплоту рамени Оксанки. Було добре так сидіти близько наймилішої людини в світі.

— Бабуся там непокоїться... бо й справді витворилась дика буря...

— Ви боїтесь?

— Ні, я люблю бурю... Мені тоді радісно робиться... якби крила, так полетіла б у вир блискавок і грому... радісно так...

— І мені радісно... Харченко взяв обережно Оксанку за руку і підніс до уст. Оксанка не боронилась. За хвилину обоє застигли в довгому тьмяному поцілунку.

— Кохаю вас, Оксанко, — здушеним голосом промовив Харченко.

— Я вас також, — була відповідь. Вони замовкли. Сиділи притулившись, щасливі незмірним щастям закоханих.

Буря поволі стихала і гуркіт грому, щораз то віддалявся і десь губився в просторах. Дощ ще падав. Надворі зовсім стемніло.

— Треба йти, — перервала Оксанка, накриємось килимчиком і підемо.

Дощ ще моросив, але йти вже було можна. Накрившись килимчиком, вони рушили в дорогу. Час від часу Оксанка споглядала в темряву лісу, орієнтувалась, і посувались помалу вперед. Через якийсь час Оксанка затрималась.

— Куди ми йдемо? Я, здається, зблудила...

Дощ перестав, але в лісі було темно, як у мішку.

Почали переходити з одного боку на другий, але орієнтація була втрачена. Оксанка довго приглядалась до дерев та до лісових прикмет, їй одній лише відомих, але трудно було їй домислитись, де вони є.

— Ходімо в цей бік, може знайдемо доріжку, — говорила Оксанка, — тоді вже буду знати, куди йти. Вони пішли, взявшись за руки, як давні приятелі.

— Ой, що то? — крикнула Оксанка і притулилась цілим тілом до Харченка.

— Що таке? — стурбовано спитав Харченко.

— Щось живе мене діткнуло...

— Де?

— Ось, знов...

Почали приглядатись. В двох кроках стояв пес і приязно махав хвостом.

— Моко, Моко! Мій любий пес, Моко... Де ти тут взявся? — Оксанка гладила мокру голову пса. — Тепер Моко заведе нас додому. Веди, Моко, веди. Пес послухно пішов, а вони за ним. Стало весело. Сміялись. Моко поважно йшов і навіть не оглядався, так якби знав, що виконує відповідальну місію.

За кілька хвилин між деревами блиснуло з вікон світло на хуторі.

— От ми і вдома, — сказав Харченко.

— Дякуючи Мокові, — зауважила Оксанка і поласкала пса по спині.

Вони підходили до хати. На ганку, закутана в хустку, стояла бабуся.

— Діти, діти, що ви робите зі мною, де ж так далеко заходити, коли наближається буря.

— Бабусю кохана, ми зовсім не знали, що наближається буря, то все було так несподівано... і Оксанка чомусь почервоніла.

— Так, дійсно, так — вставив Харченко. Але на щастя з'явився Моко, бо були б блудили до ранку.

— Я Мока вислала... Все показувала на ліс, щоб ішов, і мудрий псисько зрозумів і пішов.. Іди Моко, іди, мій розумний до мене...

Моко лизнув паню в руку.

— Ходімо до хати, вечеря чекає, сказала бабуся і пішла наперед.

— Я перепрошую, і щиро дякую, але мушу іти додому, — сказав Харченко.

— Як додому? Без вечері і в таке болото?

— Мені недалеко, за пів години буду вдома. Мушу ще перевірити відділ і взагалі, переконатись, чи все в порядку. Нічого не вдієш, служба.

— Шкода. Але коли служба, то служба.

— Дякую за миле товариство, — промовила Оксанка, — шкода, що не можете з нами повечеряти.

— Дякую. Іншим разом. Військовий порядок вимагає, власне, сьогодні, після такої бурі, бути у відділі.

— Так, так, я вас розумію, — поважно зауважила бабуся. Ідїть з Богом.

— Та нас не забувайте, — додала Оксанка.

— Не забуду. Доброї ночі!

IV.

Харченко став, майже, щоденним гостем на хуторі. Оксанка, дещо, змінилась, зповажніла. Бабуся догадувалась, що зайшло між молодими, але мовчала.

Харченко і Оксанка були нерозлучні. Ліс зробився їх другим домом.

Вони мріяли про майбутнє... І про те: коли кінчиться війна, та стане Велика Українська Держа-

ва від Каспія аж до Карпат, тоді вони поберуться, відшукають батька Оксанки і переїдуть всі разом з бабусею до Києва, до батьків Харченка.

— І Моко поїде з нами, правда? Правда, Микола?

— Правда, моє мале. Будемо щасливі...

— А хіба тепер ми нещасливі? Так радісно на світі... І навіть та війна...

— Один грабує, а другий борониться... Так було, є і буде. На тее не має ради.

— Ходімо. І взявшись за руки бігли, як діти, радісні, розсміяні. Моко дотримував товариства, біг з ними і радісно гавкав.

— Ми, лісові люди, Микола...

— Дійсно — ми лісові люди. Найкращі хвилини нашого життя ми зазнали в лісі...

„Лісові люди” то йшли, то бігли серед пахучих лук... З розбігу падали в траву, лягали горілиць і дивились в небо на хмари, які пересувались, створюючи різні фантастичні фігури, то розпливались, то знов насувались одна на одну.

Жайворонок завис у повітрі на небесній ниточці, співав свою безтурботну пісню і дріботів крильцями... Збоку, з-за лісу, показався шуляк, вдивляючись: де б найти поживу... Жайворонок каменем впав у траву і зник.. Шуляк зробив коло і подався далі.

Оксанка сперлась на ліктях, нахилилась над Миколаю і легко диткнулась устами його губ... одна мить і Оксанка на ногах. Микола хоче віддати поцілунок, але лісова царівна вже далеко... Моко з нею.

— Чекай, чекай, зараз зловлю тебе, — кричить, доганяючи Микола.

От, от, дожене... Оксанка скрутила вбік і Микола, як вітер пролетів повз неї... Біжить назад... От зловить і зацілує на смерть... Оксанка бачить копиці свіжого складеного сіна... Микола протягнув руку, щоб вхопити Оксанку, але вона звинулась за копичку... Кидається то в той, то в другий бік... Але Микола не може досягти Оксанки...

Стрибає через копицю, хапає в обійми дівчину... Задихані... Микола ловить широко розхилені уста Оксанки, обоє завмирають в довгому, несамовитому, поцілунку.

Перша опам'яталась Оксанка.

— Набігались — тепер ходім додому. Але ти щось обіцяв мені сказати.

— Так... то дуже неприємна новина для мене...

— Щож таке?

— За тиждень наша дивізія відходить на Чернігівщину. Отже ще тиждень будемо разом...

— Це напевно?

— Напевно.

— Яка шкода. Що ж я буду сама робити?

— Не журись, Оксанко. Як тільки влаштуюсь на новому місці, візьму відпустку і приїду, а тоді побереюсь... Заберу тебе і бабусю до Києва. Не журись, серце.

— Будеш писати?

— Очевидно.

Оксанка задумалась. Веселий настрій відлетів.

— Оксанко, я приніс тобі на пам'ятку подарункок, тільки не знаю, чи будеш з нього задоволена?

— Всі твої подарунки для мене дорогі.

— Дивись, — з цими словами Харченко зняв з пояса револьвер у замшовому футералі і подав Оксанці.

— Це для оборони в бурхливих часах, які тепер переживаємо.

— Миколо, коханий, який же ти добрий. Я весь час мріяла про щось подібне, але, навіть, не сміла думати, що це перетвориться в дійсність.

Вона обережно вийняла револьвер з футералу і її очі заблестіли, а ямочки на лиці застигли в розкішному усміху.

— Мій дорогий, — вона підбігла і поцілувала Харченка.

Харченко, здавалось, був більше щасливий, від подарунку, як Оксанка.

— Він легкий, але добре б'є.

— Наладований?

— Ні. Але зараз налакую і можеш поспробувати, як б'є. Насамперед зазнайомлю тебе з системою револьвера, а потім налакую і розладую, після чого все те проробиш сама. Наука не тривала довго, а Оксанка був здібний рекрут. Харченко вмістив на дереві свій досить грубий нотес...

— А тепер, Оксанко, постарайся попасти в мій нотес.

— Але ж шкода нотесу...

— Там нічого важного не має. Зрештою буду мати пам'ятку, — пробитий нотес пострілом моєї Оксанки.

Другий постріл черкнув лише нотес, але третій прошив його в центрі.

— О, моє мале. Дивіться, як воно стріляє.. Добрий був би з тебе вояк.

Оксанка раділа, Моко, на всякий випадок відійшов дещо далі і ліг, здивовано приглядаючись до своєї завзятої пані.

— Ще раз дякую, Миколо, може коли придасться твій подарунок. Я випровожати тебе не буду, не хочу, щоб люди бачили мій смуток. Попрощаємось тут у нас.

— Добре, Оксанко. Напередодні від'їзду забіжу до тебе попрощатись. Вертались додому мовчки, задумані і засмучені несподіваною розлукою.

Моко плентався ззаду з опущеним хвостом, так, якби відчував, що сталося щось прикре.

V.

В лісі пахло прив'ялим листям. Деякі листки вже пожовкли і падали на вогку землю, як сльози по минулому літі. Ліс стояв у задумі перед зимовим сном, жовто-золотим листом вистелював пишну постіль, щоб заснути, до весни, солодко-м'явим сном. В природі вичувався легкий, мережовий смуток за минулим теплом і радіщами літа. Надходила невблагана осінь, спочатку лагідно-смутна, а потім щораз більше плаксива, мокра, холодна.

Смутна була душа Оксанки. Вже чотири тижні, як не було листів від Миколи.

— Чому так довго не пише? Що з ним?

Може й писав Микола та в ті бурхливі часи не всі листи доходили, а як і доходили, то з великим опізненням.

Непевні часи в Україні. Після завалення гетьманату почалась формальна війна з більшовиками. Окремі червоні банди глибоко заходили на територію України. Населення було стероризоване постійними нападами червоних. Молода українська армія пружилась і відбивалась на всі боки, поповнюючи, одночасно, свої сили до рішучого змагу, з відвічним ворогом.

Минула осінь, наблизилась зима, Оксанка тільки-що вернулась з лісу, носила своїм сарнам сіна в лісові ясла. Бабуся оглядала запаси палива на зиму і сумно похитувала головою. Загавкав Моко. Жінки побачили Петруся, хлопця з села, сина сільського старости. Він біг і вимахував листом.

— Листа приніс, — кричав Петрусь.

— Листа? От дякую, — підбігла до нього Оксанка, взяла лист тремтячими руками. — Зачекай, Петрусю, — вона побігла до хати і винесла хлопцеві трохи яблук і груш.

— Дякую, — сказав Петрусь, ховаючи по кишенях овочі, та й зник так непомітно, як і з'явився.

— Від кого лист? — спитала бабуся.

— Від Миколи, — і Оксанка нетерпеливо взялась за читання листа.

— Бабусю, кохана, послухайте, що пише Микола.

— Пише, між іншим: „Нашу дивізію переносять на відтинок поблизу тебе.

Я з сотнею дістав відрядження до однієї з волинських груп, отже буду зовсім близько. При першій нагоді відвідаю тебе, може тоді здійснимо наші мрії, і ти станеш моєю дружиною. З нетерпінням чекаю нашої зустрічі. В боях під Шосткою мене відзначено і я тепер не веселий поручник, а поважний сотник.

Отож будеш жінкою сотника... лише не з Буші... а з рештою, хто знає, що нам доля готувить. Бабусі — сердечний привіт. До скорого побачення. Твій Микола.

П. С. „Уважай на пістоль, щоб часом не зробила собі біди. Поласкай від мене Мока”.

— Слава Богу, що так сталося, бо і я теж сучила за Миколою.

— Піду, бабусю, оповім Мокові, якого гарного листа дістала.

Не встигла Оксанка підійти до дверей, як біля воріт почулось злісне гавкання пса. Оксанка глянула через вікно і завмерла з жаху.

Біля воріт затрималась група червоних. Комісар у шкіряній куртці, щось пояснював і показував на хутір.

— Бабусю, — червоні! — крикнула Оксанка.

Бабуся глянула у вікно.

— Біжи, зачини двері, хутенько.

Оксанка миттю підскочила до дверей, засунула засув, підбігла до скрині, вийняла свій пістоль і обидві пачки набоїв.

Червоні в'їхали на подвір'я і почали злазити з коней.

Комісар і ще троє червоних підійшли до дверей — решта залишилась при конях. Торкнувшись дверей і переконавшись, що двері зачинені, комісар почав дуднити кулаком у двері. Один з червоних напнувся і хотів заглянути у вікно. В цю ж мить Моко скочив на червоного і вгризся зубами в його шию. Червоний від несподіваного нападу упав на землю, а Моко рвав на ньому одержу. Один з червоних підбіг на поміч і прикладом рушниці вдарив Мока в бік. Пес упав і перекинувся, але піднявшись на ноги, ще з більшою лютістю кинувся на червоного, який щойно тепер пробував підняти. Стріл комісара закінчив нерівне змагання. Куля трапила Мока в задню ногу. Пес заскавучав і пошкандибав за стодола зализувати рану.

— Ей, хто там, атварі! — крикнув комісар.

Але було тихо.

— Висадіть дверь! — скомандував комісар.

Червоні наперли, але двері не піддались.

— Вот там брєвно — расшібіть дверь.

Червоні вхопили колоду і почали нею, як тараном бити в двері . . .

Двері розлетілись і комісар та ще двоє червоних увійшли до хати,

Посередині хати стояла бліда бабуся, а біля неї Оксанка; під фартухом вона тримала револьвера і була готова на все, бо з оповідань знала, чим кінчаються подібні візити червоних.

— Пачему заперлісь? — спитав комісар.

— Ми завжди зачиняємо двері, — відповіла бабуся.

— Зачем? (На що Й. С.)

— Нас дві жінки на хуторі й боїмось.

— Кто ви такіє?

— Я вдова підполковника Кобзи, Марія Кобза, а це моя внука Оксана Кобза.

— Ви жена офіцера?

— Так.

— Кто атец, етой красівой девушки?

— Теж офіцер.

— Ах, да — Кобза . . . Знаєм, знаєм Кобзу . . . Он служіт в бандах Петлюри.

— Так, він служить в армії Української Народньої Республіки.

— Вася, слихал? — звернувся він до одного з червоних.

— Адно слово — контрреволюція.

— Мда . . . славненькая девушка, — сказав комісар, підступаючи до Оксанки і беручи її за підборіддя.

Оксанка відтрутила руку комісара.

— Строптівая... — комісар підступив ближче і хотів Оксанку обняти.

Але в цю хвилину, стара Марія Кобза вимірjala комісарові гучного мордача. Комісар відскочив, і від люті поблід.

— Ах, ти ж, стерво буржуйское, — з цими словами вихопив нагана і з цілою силою вдарив бабуся по голові. Стара захиталась... по лиці потекла кров...

— Підлі... червоні кати... — з цими словами бабуся повалилась на землю.

У цю хвилину Оксанка вистрілила в комісара, але, денервуючись, схибилa і поранила його лише в плече.

— Пажді, гадюка... — і комісар кинувся до Оксанки.

Оксанка, як сарна, стрибнула на лежанку, а звідти на піч і затягла заслону. Заховавшись в кутку на печі, вона приготувилась до оборони.

Тоді сопучи і обкидаючи найогиднішою московською лайкою всіх „хахлів”, комісар з наганом у руці виліз на лежанку, легко розхилив заслону на піч, шукаючи очима Оксанки.

— Ей, ти дура, не стреляй... Слишіш? Сході сюди...

Відповіді не було. Тоді комісар просунув голову під заслону, висуваючи наперед наган.

Цим разом Оксанка цілила мітко, і як тільки з'явилась з-за заслони голова комісара, почувся стріл, комісар з простріленою головою полетів на низ.

— Смотри, сука, буржуйская, — в приступі скаженого гніву крикнув Вася і дав кілька стрілів, на піч, через заслону. Оксанка крилась за комином, і як

тільки Вася перестав стріляти та взявся ладувати „вінтовку”, вона обережно висунулась, обперла руку з револьвером на край комина... Очі в неї горіли завзяттям, вона зовсім не думала про небезпеку.. одне бажання керувало нею: знищити, якомога більше ворога. Почувся вистріл.

Вася полетів сторч головою, діставши кулю в груди.

— Гей, таваріщі, на помощ, — кричав несамовито третій червоний і в панічному жаху почав тікати з хати.

Меткі стріли Оксанки в спину примусили його залишитись на порозі хати раз і на завжди попрощатись на українській землі із своєю Московщиною.

Двоє червоних, які стояли надворі, бачили, що діялось в хаті через відчинені двері і постановили кинути на піч ручну гранату. Один з них, відбезпечивши гранату, обережно, рачкуючи підлазвив до хати, щоб з порога кинути на піч, другий стояв надворі, цілячись в напрямку печі.

Оксанка бачила, як червоний переповзав поріг, і рішила покінчити з ним. Вона необережно висунулась з поза комина, беручи на мушку ворога, на це, якраз, другий „товаріщ” чекав.. Стрелив.. і ранив Оксанку в плече... Вона присіла за комин, а в цю мить прошуміла граната і з гуком розірвалась на печі, розвалюючи комин і розриваючи Оксанці груди.

— Канец с буржуями, — сказав, підносячись з землі, той що кидав гранату.

— Надобно ревізію проіздеві, может какая контрреволюція укрита, — промовив другий і хотів увійти в хату...

Коли із сторони лісу почулись стріли поодиноких рушниць і одночасно залопотів кулемет.

— Українці, українці, — заверещали червоні і кинулись до коней, але вже було пізно, бо з другого боку теж почалась стрілянина і червоних було переловлено, як курчат.

VI.

Сніг окутав землю пишно-білим покривалом на довгий зимовий сон. Ліс заснув прибраний в срібно-блискучий убір, ніби заздалегідь приготувався до великих Різдвяних свят.

Було тихо, лише скрипіння кінських копит по снігу нарушувало спокій лісу.

Узліссям посувався невеликий кінний відділ, — розвідка штабу групи української армії, яка оперувала в цій місцевості. Попереду їхав сотник, а по лівім боці від нього хорунжий.

Сотник пильно вдивлявся поміж деревами, куди вислано було кінні патрулі.

В цій місцевості час від часу з'являлись червоні банди і кінний відділ мав завдання перешукати ліс.

З початком 1919 року почалась затяжна війна з большевиками. Після тяжких боїв на Чернигівщині, Сіру дивізію перенесено на відтинок Житомир-Коростень, щоб замкнути червоним в Коростені підступи до Києва. Штаб Сірої дивізії пересунувся до Бердичева, займаючи двома полками залізничий вузол Коростень та поодинокими відділами зміцнив деякі військові частини оперуючі на Волині.

Ліс кінчався.

— Що, пане хорунжий, мабуть в лісі червоних немає, — спитав сотник.

— Гадаю, що так, пане сотнику, — відповів хорунжий.

— Недалеко звідси має бути хутір, де живуть близькі мені люди, — сказав нервово сотник, — варто заглянути, що там діється.

— Очевидно, пане сотнику, — прихильно відповів хорунжий.

— Давненько тут не був. Останній раз бачив цей ліс літом . .

— Ще літом? Тобто коли відїжджала Сіра дивізія з цих сторін.

— Так ще тоді . . .

Командиром відділу був сотник Харченко, якого на певний час із сотнею відряджено до штабу групи, оперуючої на Волині, його підвладним був хорунжий Пархоменко.

Відділ затримався на окраю ліса. Несподівано в напрямку хутора почувся приглушений вибух гранати.

Обидва насторожились.

За кілька хвилин підскочив сірий розвідчик.

— Пане сотнику, — червоні.

— Де? — спитав сотник.

— Тут є хутір і кіннотчик показав рукою вбік хутора, — там є кінний відділ червоних.

— Багато?

— До тридцятьох . . .

— Що роблять?

— Спішені. Біля коней щось десятьох, решта крутиться біля хати. Чув кілька пострілів, а коли повертав назад, чув вибух гранати.

— Дякую, — кинув сотник і додав, — пане хорунжий, з двома роями зайдіть червоних з тилу, постарайтесь захопити коней. Я з рештою рушаю на хутір, а коли дам вогонь, пильнуйте червоних біля коней, не випустіть нікого.

— Так є, пане сотнику, — відповів хорунжий, а за кілька хвилин зник у лісі із своїми стрільцями.

— На хуторі червоні . . . Що з Оксаною? — думав Харченко, але треба було діяти. Він наказав спішитись і в розстрільній почав посуватись в напрямку хутора. За кілька хвилин вояки вийшли на узлісся перед хутором.

Сотник розглянувся. Червоні виносили з хати забитих, дехто ніс солому під хату, очевидно, щоб підпалити.

— Що воно означало б, — думав сотник, — з ким же вони зустрілись тут на хуторі, що мають забитих?

Не було часу на довге міркування.

— Вогонь! — скомандував сотник.

Відізвались рушниці, заклекотіли кулемети. Дехто з червоних поклонились матері-землі, решта в паніці кинулась до коней, але там привітав їх вогнем хорунжий Пархоменко. Акція була коротка. Ще кілька червоних лягло спочивати . . . решта опинилась в руках сотника Харченка.

— Дякую, пане хорунжий, за справну роботу і вам хлопці, дякую. Добре справились, як справжні сірожупанці, — говорив задоволено сотник.

— Пане хорунжий, — наказував далі Харченко, — довідатись від полонених з якого відділу, яке мали завдання, і де головні сили.

— Так є, пане сотнику.

— Маєте страти в людях?

— Жодних.

— Дуже добре.

Харченко ще з двома стрільцями пішов до хати. Коли переступив поріг, перше, що побачив, — це

тіло бабусі, на підлозі з розбитим чолом — кров за-
пеклась на носі і лиці.

— Бабусю, бабусю, яке нещастя, — крикнув
Харченко і підбіг до неї. Вона була ще жива. —
Дайте води. Бандажів...

Стрільці кинулись виконувати розпорядження.
Коли промили і зав'язали рану, стара відкрила очі.

— Бабусю, ви живі? Слава Богу!

— Пити... — простогнала стара.

Подали води, бабуся напилась і здивовано вди-
влялась в сотника.

— Бабусю, не пізнаєте? — хвилювався Харченко.

— Пізнаю... Боже... Червоні напали...

— Де Оксанка?

— Не знаю... — стара знову стратила притом-
ність.

— Заопікуйтесь раненою, — звернувся до стріль-
ців.

Оглянувши ще раз хату, Харченко побачив роз-
валений гранатою комин...

— Боже! Невже вона там? Він кинувся на піч,
відхилив порвану гранатою заслону і... побачив
свою наречену в кутку печі, відкинену туди вибухом
гранати. Ліва рука була розбита і безвладно звиса-
ла вздовж тіла. Лівий бік і груди були вирвані...
Долівка печі залита кров'ю.

Лице бліде, а на ньому застигли біль і завзяття.

Харченко застиг від жаху і болю... Він непо-
рушно вдивлявся в лице своєї коханої Оксанки...

— Боже, невже ж вона не живе... Невже все
пропало... всі надії, всі мрії... Боже, за що так
тяжко караєш? — подумав Харченко.

Він обережно зняв тіло Оксанки і зніс на тап-
чан. Стояв і як несамовитий вдивлявся в її лице,

якби сподіваючись, що ось-ось воно роз'ясниться усмішкою і він знову побачить дві ямочки на лиці і уста заговорять тим дитячим лепетом, який він так любив слухати... Глибокий несамовитий жаль проймав його душу... Сльози тиснулись на очі, а душа хотіла кричати на увесь світ про заповідяну кривду...

— Боже, дай сили, сили дай, Боже, знести... Спізнався... Щоб трохи раніше, — говорив сам з собою Харченко.

Увійшов хорунжий. Стрільці зробили знак, щоб був тихо. Пархоменко на пальцях підійшов до сотника і став при боці.

— Яка краса, — подумав хорунжий, приглядаючись до мертвого лица Оксанки. Він зрозумів, хто була Оксанка для сотника і йому стало жаль, свого молодого, а так нещасного зверхника.

Сльози, як непрошені гості почали докучати Харченкові, спазми душили горло... Сльози текли і падали на труп коханої дівчини.

Не знати, як довго б стояв Харченко над незабутньою Оксанкою, коли б щось м'яке не діткнуло його ніг.

Він глянув і побачив Мока, який непомітно закрався до хати... Харченко опам'ятався...

— Моко, бідний песик... Бач, вже нема її... Нема, Моко...

Моко, ніби розумів усе. Він зігнувся, підобгав свою ранену ногу, лизнув Харченкові руку і поліз під тапчан.

— Спи, моє мале, — Харченко нагнувся і поцілував мертве чоло Оксанки.

Він старався себе опанувати, звернувся до хорунжого і промовив: „Пане хорунжий, пошліть ко-

гось в село, нехай зроблять труну та хрест, та якщо є в селі священик, попросити, щоб прибув на похорон”.

— Так є, пане сотнику, — і хорунжий хотів відійти.

— Зачекайте. От що... — Харченко хвилину подумав. Які відомості маєте від полонених?

— Виявилось, що в Голобах перебуває полк червоних. Які заміри червоних — невдалось виявити. Раненим перев'язали рани, полонених тримаємо в клуні під сторожею.

— Скільки полонених?

— Разом з раненими — двадцять два. Забитих дванадцять.

— Отож передати в село, щоб поховали забитих. До штабу групи зараз приготуйте рапорт і одіслати разом з полоненими. Вночі пересунемось в напрямку червоних, щоб виявити їх сили і заміри. А тепер я кілька хвилин залишусь в хаті, щоб поговорити з бабусею забитої.

— Так є, пане сотнику, — хорунжий і стрільці вийшли з хати.

Харченко підійшов до бабусі. Вона сиділа на ліжку підперта подушками: по її блідому обличчі стікали сльози.

— Як почуваєтесь, бабусю?

— Трохи ліпше... але хотіла б бути забитою, ніж пережити Оксанку... і дивитись на це все...

— Божа воля. Щоб кілька хвилин раніше... Але так мало бути... Не маю щастя... Засніть, сон підкріпить вас, бабусю.

— Не можу.

— Ще сьогодні відбудеться похорон, бо вночі мусимо вирушати далі. Вас, бабусю, відправимо до

Луцька, там маю добрих знайомих, які заопікують-ся вами.

— Ні... я вже лишуся тут.

— Самій в хуторі? Небезпечно.

— Я вже нічого не боюсь.

— Правда. Але вас треба відвезти до шпиталю, а тоді, як будете здорові, вернетесь до хутора.

— Добре. Я поїду до шпиталю. Оксанку... треба поховати в лісі... на її поляні, біля ясена... її душа буде з того задоволена.

— Добре, бабусю, я цілком з тим погоджуюсь. Відпочніть, а я попрощаюсь з Оксанкою.

Він підійшов до Оксанки і став на коліна перед трупом. Довго вдивлявся в її бліде обличчя... З його очей вже не падали сльози. Губи щось шепотіли... Поодинокі слова грізно виривались з уст і неслись десь далеко назустріч ворогові.

— Так... Не подарую.. О, ні! Тисячу раз помчусь за Оксанку, за сотні, тисячі сестер Оксанки, братів замордованих червоними катами.

Мое мале, хто міг подумати, що тебе так скоро не стане... Зозуля...

Так... зозуля.. тоді в лісі, віщувала, що не довго тобі жити... Він розіпнув сірий жупан і зняв з грудей мішечок з Оксанчиним віночком... Ти хотіла, щоб вернути тобі оцей віночок, коли зустрінемось... Зустрілися.. вертаю... візьми його з собою... А я.. візьму собі жмуток твого ясного волосся... на спомин.. На вічний спомин про все... про тебе, мое мале...

Боже, дай силу стократ помститися, помститись за її чисту душу... Дай, Боже, силу. Він гаряче молився, схиливши голову на груди Оксанки. Стукнули двері. Хтось увійшов. Харченко встав. В дверях

стояв старенький священик, а за ним хорунжий Пархоменко. Священик підійшов до Харченка і протягнув йому обидві руки.

— Воля Божа. Кріпиться . . . — і старий підійшов до Оксанки, щоб помолитись за її душу.

Вийшли. На дворі стояв віз, а на ньому труна з грубих, нетесаних дощок, біля хати три стрільці майстрували щось коло хреста. Харченко підійшов і побачив, як один з них, старанно, виводив фарбою букви в словах на хресті: „Тут спочиває Українка-Героїня Оксана Кобза”. Внизу дата. Харченко чекав, поки закінчить стрілець надпис, потім попросив пензля і фарбу і дописав: „Спи мое Мале, хай тобі все сниться Вільна Україна. М. Х.”.

— Пане сотнику, — підійшов до Харченка хорунжий, — вибачте, але ми всі вас дуже шануємо, ми вже знаємо, як мужньо боронилась ваша наречена, ми це теж знаємо, бачучи ваше тяжке горе . . . Вельмишановна пані Кобза, бабуся панни Оксанки, як належить українці, боронила честь України і гідність жіночу, а панна Оксанка, як правдива героїня-українка розпочала бій з червоними у своїй власній хаті. Не піддалась живою . . . Душі вояків-сірожуланців сповнені до неї глибокою пошаною, а слава про її вчинок розійдеться з уст до уст по цілій Україні. Тому всі вояки звертаються до вас з проханням, щоб ви дозволили їм урядити скромні похорони дівчині-воячці.

Харченко обняв хорунжого і поцілував. Він не міг говорити, сльози душили його . . . Подав стрільцям руку і на знак згоди кивнув головою.

За якийсь час вояки зайнялись похороном. Завинули Оксанку в біле покривало і положили в домовину вистелену пахучим сіном. Священик відпра-

вив коротке Богослуження і жалібний похід, на який прийшло кількох селян, рушив у бік галявини. Вже перед тим, двох селян було виряджено на галявину, щоб викопати яму. Труну несли: Харченко, Пархоменко і ще двоє стрільців.

Перед труною йшов священик, а за ним несли двоє стрільців гарно вишиваний рушник, роботи Оксанки, на якому лежав пістоль, яким так довго боронилась Оксанка. Падав сніг і стелив білий килим на дорозі походу, засипані снігом дерева низько схилили свої віти перед маєстатом смерти лісової королеви. Поволі похід дійшов до галявини. Коли домовину спускали в яму, стрільці дали з рушниць сальву... Харченко поклав на віка труни пістоль... Упали перші грудки землі... Яму засипали... Виросла в лісі одинока могилка. Бажання Оксанки залишитись назавжди в лісі — здійснилось. Вона залишилась у своєму лісі назавжди. Почали розходитись. Харченко зостався, щоб на самоті попроситись з дорогою могилкою.

Сніг падав, покриваючи ніжними, білими пущинками свіжу могилу.

Легкий вітерець дмухнув і порушив на хресті рушник... Мала пташина сіла на рамені хреста... Харченко стояв непорушно і дивився на могилу, на хрест...

— Десь поблизу вітає душа Оксанки, — думав він, — може це вона ворохнула рушником... а може ця пташина — душа Оксанки...

А сніг все падав і падав, вкриваючи свіжу могилу чистим, як душа Оксанки, білим покровом.

